

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja õppetool

Hardi Antsov

Mobutu Sese Seko valitsusperioodi (1965-1997) võrdlev analüüs

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Hiiemaa, PhD

Tartu 2013

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. Teoreetilised alused	7
1.1 Miks ja kuidas võrrelda	7
1.2 Aafrika riiki karakteriseerivad omadused	9
1.2.1. Aafrika traditsionaalhiskonna mõju poliitkultuurile	11
2. Režiimi analüüs.....	14
2.1 Poliitiline taust	14
2.1.1 Iseseisev Kongo ja Mobutu võimuletulek	14
2.1.2 Burundi, Rwanda ja Uganda lühiülevaade	18
2.2 Arengu võrdlus ning analüüs.....	20
2.2.1 Botswana ning identiteet riigi arengus	29
KOKKUVÕTE	32
Kasutatud allikad ja kirjandus	34
SUMMARY	38
Lisad	40

SISSEJUHATUS

Aafrika riigid ja edukus pole lääne inimese diskursuses kunagi lähestikku figureerinud. Kui mõned erandid välja arvata, siis pole enamik Aafrika riike suutnud väljuda arengumaade kategooriast. Pole üllatus, et nn läbikukkunud riikide indeksi esimesed viis riiki asuvad kõik just nimelt Aafrikas.¹ Põhjendusi küsimusele, miks just nii on läinud, eksisteerib mitmeid ning nendest objektiivsete põhjenduste leidmine on raske. Juba 18. sajandil püüdis Montesquieu seletada, miks vaesus troopilises kliimas nii tavaline on – seos seisnes tollal muidugi soojas kliimas ning laiskuses.² Antud töö käsitleb nende põhjuslikkuste leidmiseks kahe elemendi analüüsi – keskkond ja administratsioon. Keskkond on selles käsitluses laiem mõiste ning kirjeldab lisaks looduslikule keskkonnale ka riiki asustavat ühiskonda, tema kultuuri eripärasid ning materiaalseid ressursse. Administratsioon kirjeldab riiki juhtivat valitsust, kuid tähtis on märkida, et keskkond mõjutab ka administratsiooni. Küsimuseks riigi arengu analüüsis saab seega - kui suurt rolli kumbki neist valitud juhtumi puhul mängib?

Tuues sellesse konteksti Kongo Demokraatliku Vabariigi viimase 50 aasta arengu, siis üldjoontes saab selle jaotada kahte suuremasse ajajärku – esimene oleks 1960ndatest kuni 1990ndate keskpaigani riiki valitsenud Mobutu periood, teine oleks sellele järgnenud kriisi ja sõdade periood (need perioodid on vaid mõtteline jaotus). Seega võib administratsiooni seisukohalt vaadata nende perioodide kronoloogilist järgnemist kui positiivset märki sellest, et Mobutu suutis hoida riigis suhteliselt rahulikku õhkkonda. Samas negatiivset kui märki sellest, et Mobutu ei suutnud luua toimivat riiki ning hoidis süsteemi ülal vaid külma sõja tingimustes pakutavast toetusest. Keskkondlikus sfääris on tegemist äärmiselt rikka, kuid keeleliselt ja etniliselt kireva maa-alaga, kus riigi iseseisvudes ühtsus suuresti puudus ning infrastruktuur, eriti kommunikatsioon eri regioonide vahel, oli vajaka. Need on tingimused, mis raskendavad oluliselt valitsuse võimalusi ning seega on antud töö esmaseks eesmärgiks analüüsida keskkonda, milles käsitletav riik toimis.

Seejärel on võimalik pöörduda administratsiooni analüüsi juurde. Riigiaparaadi edukuse peamiseks mõõtmisviisiks on riigi arengut puudutava andmestiku – SKT, võlg,

¹ Fund for Peace. Failed States Index. 2012 <http://ffp.statesindex.org/> (05.05.2013)

² Acemoglu, Robinson. Acemoglu, Daron; Robinson, James A. Why Nations Fail : the Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012. Lk. 49.

majandusstruktuur – vaatlemine. Taoline ühe riigi andmete analüüs toob välja seosed keskkonna ja administratsiooni vahelisest mõjust, kuid ühe riigi näol pole võimalik määrata nende seoste kaalu. Lahendusena saab riike võrrelda, mis loob perspektiivi. Selle töö eesmärk on seega analüüsida 1960. aastal iseseisvunud Kongo 1965-1996. a Mobutu Sese Seko valitsusperioodi, uurides sealse keskkonna tingimusi ning kasutades võrdlust, et anda hinnang küsimusele – kuivõrd suurt osa nendes tingimustes saab riigi arengus omistada riigijuhile ja tema valitsusele ning kuivõrd mõjutab seda ikkagi keskkond?

Võrdluse teostamiseks lähtutakse töös Teune ja Przeworski võimalikult sarnaste juhtumite meetodist (ingl. k. *most similar system design*).³ Meetod näeb ette võimalikult sarnaste iseloomujoontega elementide võrdlust, mille käigus oleks võimalik põhjendada allesjäänud erinevusi ja nende efekti. Antud töö raames on fookuses Kongo⁴ lähiajaloo üks kindel periood, kus püütakse võrdluses avalduvate erisuste kaudu hinnata sellel perioodil võimal olnuid. Taoline kõrvutus vajab hoolikalt lahti seletatud karakteristikuid, mis teevad riigid nii sarnaseks, et neid võrrelda. Tähtsal kohal just riigi toimimise seisukohalt, on analüüsida ühiskonna poliitkultuuri. Kongos ning Aafrikas laiemalt on üheks poliitkultuuri determineerivaks tunnusjooneks patrimonialism. Tähelepanu pööratakse muidugi ka teistele faktoritele, mis etendavad suurt rolli - geograafiline asetus, homo- või heterogeensus, koloniaalne pärand, eelkoloniaalne areng.

Taolise kõrvutuse jaoks on valitud kolm sarnase autoritaarse režiimi kogemusega ning geograafiliselt lähestikku paiknevat juhtumit, milleks on Aafrika Suure järvestu kolm riiki Burundi, Rwanda ja Uganda – kõik ka Kongo DV naabrid. Kaks neist – Burundi ja Rwanda – on sidusa ajalooga olles enne iseseisvumist ühiselt Rwanda-Urundi nimega Belgia koloniaalvõimu all. Neil on seega sarnane koloniaalne taust Kongoga. Lisaks geograafilisele asetusele, on kõigis neljas riigis (poliit)kultuurilised sarnasused, mis on Sub-Saharat iseloomustava hõimuidentiteedi tulem. Üks tähtsam erinev faktor on, et kõik kolm võrdlusalust riiki on oma territooriumi poolest väiksemad (Uganda küll Rwandast ja Burundist tunduvalt suurem), mida analüüsis arvestatakse. Kui esialgsed järeldused on tehtud, võrreldakse neid ka Sub-Sahara eduloo Botswanaga ning otsitakse seoseid või puutepunkte – küll aga ei lähtuta siin enam statistilisest kõrvutusest.

³ Przeworski, Adam; Teune, Henry. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York: Wiley-Interscience, 1970. Lk. 32-35.

⁴ Töö käigus mõistetakse „Kongo” all (tänapäevase nimetusega) Kongo Demokraatlikku Vabariiki.

Aafrika ebaedu on populaarne teema teadusmaailmas ning antud töö uurimisküsimus seostub tihedalt nende erinevate põhjalike uurimustega, mis püüavad teha üldistuslikke seletusi selle fenomeni kohta. Daron Acemoglu ning James Robinsoni töödes on põhjalikult käsitletud arenguraskustes riike ning nende järeldused võtab kokku 2012. aastal ilmunud teos „Why Nations Fail”. Teos järeldeb, et riigi arengu aluseks on seda juhtivad institutsioonid, mis pole küll otseselt uudne käsitlus, kuid tähtis on seejuures nende analüüs põhjustest, mis tekitavad „head” ehk inklusiivsed või „halvad” ehk ekstraheerivad institutsioonid – Aafrika puhul faktorid nagu eelkoloniaalsete institutsioonide säilumine ning ülekandumine iseseisvusperioodi, koloniaalvõimu tegevus antud territooriumil.⁵ Patrick Chabali ning Jean-Pascal Dalozzi teos „Africa Works” keskendub samas Aafrika kultuurilistele eripäradele (hõimukultuur ning neopatrimonialism), mis mõjutavad poliitkultuuri viisil, et see takistab weberliku ratsionaalse bürokraatia arengut, mis Euroopa kontekstis modernse riigi arengus niivõrd tähtis oli – nad teevad aga järelduse, et ei saa Aafrika edukust hinnata otseselt läänelike paradigmade alusel, sest aafriklased on rekonstrueerinud riigi vastavalt enda omapäradele.⁶ Neopatrimoniaalsus (ehk klienteelsuhted) on akadeemilises kirjanduses üldlevinud seletus Aafrika probleemidele – põhjalikult on seda käsitlenud veel ka Rene Lemarchand⁷ ning William Reno.⁸ Käesolev töö kasutab sarnaselt eelolevatele teostele peamise probleemi seletusmehhanismina poliitkultuuri iseärasusi, kuid püüab erineda ning midagi uut pakkuda pannes rõhku identiteedi, solidaarsuse, ühtsustunde mõjule ning fokusseerides ühele kindlale riigile. Lisaks eelpool kirjeldatud võrdlusele, kasutatakse töö analüüsis ka mitmeid sotsiaalteaduslikke teooriaid, millest enim tähelepanu pööratakse Ernest Gellneri rahvus- ja moderniseerumisteooriale.⁹ See on ka ehk fokaalpunkt, milles antud käsitlus teistest erineb, sest levinud on paralleelid peamiselt Max Weberi teooriatega (kes on muidugi ka Gellnerit ennast mõjutanud). Taoline interdistsiplinaarne käsitlus aitab kindlasti kaasa järelduste objektiivsusele. Võrdluse teostamiseks on kasutatud Maailmapanga Aafrika

⁵ Acemoglu, Robinson. Acemoglu, Daron; Robinson, James A. Why Nations Fail : the Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Lk. 398-403, 429-431.

⁶ Chabal, Patrick; Daloz, Jean-Pascal. Africa Works : Disorder as Political Instrument. Oxford : International African Institute in association with J. Currey ; Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1999. Lk. 147, 152.

⁷ Lemarchand, Rene. Political Clientelism and Ethnicity in Tropical Africa: Competing Solidarities in Nation-Building. // The American Political Science Review, Vol. 66, No. 1 (1972). Lk. 68-90.

⁸ Reno, William. Warlord Politics and African States. London : Lynne Rienner, 1999.

⁹ Gellner, Ernest. Rahvused ja rahvuslus. // Akadeemia nr. 10; 11. 1994.

Arengunäitajate Indeksit (ADI), mis on suurim avalikult ligipääsetav statistika andmebaas töös käsitletavate riikide kohta.

Töö on jaotatud kahte suuremasse peatükki. Esimese osa eesmärk on selgitada võrdlemise teoreetilisi aluseid ning analüüsida Kongole ja võrdlusalustele riikidele omaseid keskkondlikke tingimusi. Teine osa on jaotatud kahte alapeatükki: esimese eesmärk on anda ülevaade olukorrast, milles Mobutu võimule pääses ja ka lühikesed kirjeldused võrdlusaluste riikide võimumuutustest; teise alapeatüki eesmärk on teostada Mobutu valitsusperioodi kõrvutuspõhine analüüs ning tuletada sellest järeldus töö põhiküsimusele.

1. Teoreetilised alused

1.1 Miks ja kuidas võrrelda

Käesoleva peatüki eesmärk on anda võrdluse teostamiseks teoreetiline alus. Võrdlus riikide tasemel on tihtipeale tänamatu tegevus, sest riik kui süsteem on tohutult keeruline, mis teeb raskeks objektiivsete põhjuslikkuste väljatoomise. Samas on see üldlevinud probleem sotsiaal- ja humanitaarteadustes, kus tihtipeale tegeletaksegi väga keeruliste süsteemidega – alates psühholoogia indiviidi tasandiga ning lõpetades ajaloolaste, riigi- ning majandusteadlaste poolt enimmaksitletud riigi ja ühiskonna tasandiga. See tähendab, et on väga raske luua teooriat või mudelit, mis seletab erinevate elementide mõju tulemile. Põhjendatud seletus looks aga võimaluse näha mehhanismi, mis viib teatud tulemuseni ning aitab seeläbi juhtida tähelepanu punktidele, mida oleks võimalik parandada või vältida, et see tulem oleks võimalikult hea. Taoline ennustamine tähendab riikide puhul soovituslikke juhtnööre, mis on eduka arengu aluseks. Euroopa moderniseerumisprotsess läbi industrialiseerimise ja demokratiseerumise oleks siinkohal selgeteks juhisteks, kuid Aafrika mitmete näidete juures pole nende juhiste ülevõtmine toonud kaasa oodatavat arengut – miks?

Kui võtta analüüsitava süsteemina riigi areng, siis hõlmab see tohutul hulgal detaile, mis võivad anda efekti tulemile. Lisaks omab iga riik ja selle ühiskond spetsiifilisi eripärasid, mis teeb igäihest neist unikaalse juhtumi, mida omakorda raskendab võimalike juhtumite valimi väiksus (vähe riike).¹⁰ Seega tekib paradoks – kuidas on võimalik teha järeldusi? Siiski eksisteeb erisuste kõrval palju sarnasusi ning mõningaid sarnasusi mitme erisuse kõrval, mis loovad mustreid, mille abil on võimalik teha järeldusi.¹¹ Seega kõrvutades ja võrreldes riike, on võimalik teha järeldusi nende mustrite baasil, mis lisab uurija analüüsile objektiivsust. Käesolev töö on oma loomult kvalitatiivne analüüs, mis tähendab, et kontseerutakse ühele kindlale süsteemile ning kasutatakse võrdlusvõtteid oma seisukohtade tugevdamiseks.¹²

¹⁰ Landman, Todd. Issues and Methods in Comparative Politics: an Introduction. New York : Routledge, 2003. Lk. 40.

¹¹ Hopkin, Jonathan. Comparative Methods. // Theory and Methods in Political Science. New York : Palgrave Macmillan, 2002. Lk. 250.

¹² Samas. Lk. 251.

Politoloogias levinud võrdlevate meetodite üheks aluseks võib pidada J. S. Milli poolt sõnastatud meetodid teoses „A System of Logic“ (1843). Esimene neist, erisuste meetod (ingl. k. *method of difference*), tähendab sisuliselt kahe juhtumi võrdlemist, kus need juhtumid erinevad vaid kahe elemendi osas – st ühe näitaja erinevus annab erineva tulemuse, mistõttu saab väljendada põhjuslikkust. Teine, sarnasuste meetod (ingl. k. *method of agreement*), võrdleb kahte juhtumit, mis on väga erinevad, kuid sarnanevad kahe näitaja poolest (võib ka nimetada muutujateks – ingl. k. *variable*), mis jällegi tähendab, et nende vahel on seos.¹³ Nende kahe mudeli edasiarenduseks on Teune ja Przeworski 1970. aasta teoses „The Logic of Comparative Social Inquiry” esindatud võimalikult sarnaste juhtumite meetod (ingl. k. *most similar system design* – edaspidi lühend MSSD) ja võimalikult erinevate juhtumite meetod (ingl. k. *most different system design* – edaspidi lühend MDSD).¹⁴

- MSSD – uurija valib juhtumid, mis on väga sarnased. Sarnasused saab lugeda konstandiks ja nõ maha kriipsutada, mis jätab analüüsiks vaid vähesed erinevused. See meetod on oma olemuselt sarnane J. S. Milli erisuste meetodiga.¹⁵
- MDSD - uurija valib juhtumid, mis väga erinevad, kuid omavad mõnedes näitajates selgeid sarnasusi, millest on võimalik konstrueerida seoseid näitajate vahel. Teune ja Przeworski pidasid seda meetodit objektiivsemaks põhjuslikkuste leidmisel, kuna võrreldes MSSD – ga suuri süsteeme nagu riik, tekib tavaliselt liiga palju erisusi, millele on võimalik põhjuslikkus omistada. MDSD puhul ei arvestata esialgsel seoste otsimisel süsteemi (nt riigi) kultuurilise vms faktori eripäraga. Otsitakse üldistavat „seaduslikkuse” sarnast seost, mis kehtib universaalselt, kuid tihtipeale leiab ka silmnähtavate sarnasuste juures kõrvalekaldeid, mida on vaja hiljem seletada just süsteemi eripäradega. Lisaks on vaja, et niivõrd erinevatest keskkondadest võetud juhtumite valim oleks piisavalt suur. Need meetodid ei oma fundamentaalseid erinevusi, kuid nende iseloom loob mõningad eelised teostada

¹³ Näiteks: kõik muud näitajad on vaatlusalustel riikidel erinevad, kuid sarnasuseks on kõrge majanduslik areng ning demokraatia, millest saab teha järeldusi nende seotusest. - Hopkin, Jonathan. Comparative Methods. Lk. 252-253.

¹⁴ Przeworski, Adam; Teune, Henry. The Logic of Comparative Social Inquiry. Lk. 32-35.

¹⁵ Samas. Lk. 32-34.

kvalitatiivset, väheste juhtumitega sügavamalt analüüsi süsteemide kõrgemal tasandil MSSD-ga ning kvantitatiivset, madalama tasandi analüüsi MDSD-ga.¹⁶¹⁷

Kuna selle töö raames on vaatluse all riigi areng (suur süsteem), siis on võrdlus teostatud MSSD ja Milli erisuste meetodi vaimus, keskendudes kvalitatiivsetele järeldustele ühe juhtumi raames – Kongo DV areng Mobutu valitsusperioodil. Seega järgnevatks ülesandeks on panna paika raamistik, mille alusel teisi juhtumeid analüüsi kaasata – luua põhjendus, miks on võrreldavad süsteemid niivõrd sarnased, et me võiksime neid üldse võrrelda.

1.2 Aafrika riiki karakteriseerivad omadused

Võrdlusalustes riikides on üks ilmsem sarnasus nende geograafiline lähedus ja selle tulenevad elukeskkonna paralleelid. Universaalseim karakter, mis iseloomustab tervet kontinenti, on maailmakaardilt märgatavad veidrad, tihtipeale sirgjoonelised riigipiirid. Tehislikud riigipiirid on ühed mitmest koloniaalpärandina saadud iseärasustest. Kui riiki defineerida sealse elanikkonna vabatahtliku kokkuleppega elada teatud ühtsete regulatsioonide järgi¹⁸, siis võib järeldada, et see faktor on riigi toimimist suuresti raskendav. Ühise identiteediga kommuunid fragmenteerusid mitme eri riigi piiridesse, mis raskendab oluliselt solidaarsuse tekke võimalust elanike vahel.

Solidaarsust on muidugi võimalik konstrueerida pelgalt riigi hea käekäigu ning majandusliku heaoluga. Seda implikeerib Lipseti teos „Political Man”, milles ta näitlikustas selget seost demokraatia ning majandusliku arengu vahel.¹⁹ Olukord, milles uued Aafrika riigid iseseisvudes olid, polnudki paljudel juhtudel niivõrd halb tehniliste võimaluste poolest.²⁰ Välja arendamata oli aga selle juhtimiseks vajalik inimressurss. Näiteks lõpetas alles 1956. aastal esimene kongolane ülikooli (psühholoogia kraad).²¹

¹⁶ Przeworski, Adam; Teune, Henry. The Logic of Comparative Social Inquiry. Lk 34-35.

¹⁷ Hopkin, Jonathan. Comparative Methods. Lk. 254-255.

¹⁸ John Locke'i ühiskondliku lepingu teooriast lähtuv definitsioon. – Locke, John. Teine traktaat valitsemisest. Essee tsiviilvalitsuse tegelikust algusest, ulatusest ja eesmärgist. Tallinn: Kultuurileht, 2007. Lk. 58, 63.

¹⁹ Lipset, Seymour Martin. Political Man. London: Heinemann, 1969. Lk. 45-72.

²⁰ Emamaad investeerisid infrastruktuuri, mis võimaldas neil ressursse kätte saada.

²¹ Reno, William. From State Collapse to „Absolutism”, to State Failure. // Third World Quarterly, Vol. 27, No. 1. 2006. Taylor & Francis, Ltd. Lk. 45.

Lisaks haritusele oli täielikult puudu nägemus makromajandusest. Kuigi emamaad lülitasid koloniaalperioodil oma hallatavad maad maailmamajandusse, siis ei muutnud nad tegelikkuses eriliselt kohapealset majanduse toimimist. Kolooniad olid peamiselt tooraine allikaks emamaale, kus toimus nende produktiks töötlemine. Teisisõnu olid kolooniad odava tooraine eksportijad ning turg kallile produktile. Tegemist oli emamaa poolse puhta monopoolse ettevõtmisega, millesse kohalikke tegijaid ei kaasatud. See tähendab, et kohalik ettevõtlus jäi väga algelisele tasemele kuni iseseisvumiseni.²²

Veel üks iseloomulik tunnus - enne kokkupuudet eurooplastega olid suuremad asulad ja linnad Aafrikas vähelevinud. Elati hõredalt (asustuse mõistes) maal, mis tähendab, et nende läbikäimine toimus suhteliselt väikese kommuuni tasandil.²³ Samas alates 1960ndate iseseisvumislainest kasvas urbaniseerumine kiirelt, mis koostöös mittetoimiva tööstusega on majandusele pärssiv.²⁴ Teisest küljest vähenes seetõttu ka agraartoodang, mille tulemusel oli suur osa linnadesse siirdunud inimestest kasutu ning riik institutsioonina nõrk, et olukorda muuta ja neid kuskil rakendada. Kokkuvõtvalt sobib olukorda kirjeldama Durkheimi „orgaanilise” ja „mehaanilise” solidaarsuse mõisted.²⁵ Orgaaniline solidaarsus on selles kontekstis modernse riigi alus, sest ta on arenenud ressursside piiratuse juures koostööd, tööjaotust ja ratsionaalsust propageerivaks.²⁶ Seega oli Aafrika riikide iseseisvumisel probleemiks, et kuigi olid olemas orgaanilise ühiskonna institutsioonid ning tehnika alged, siis kasutama hakkas neid mehaaniline ühiskond.

Esmatähtis on niisiis seletada ühiskonna toimimist, seda reguleerivad suhtlus- ja poliitkultuur. Selle ülesande teine eesmärk on juhtida tähelepanu tõdemusele, et majandus toimib vaatluse all olevates (ning ka teistes sarnastes) Aafrika riikides teisiti. See annab perspektiivi käesolevas töös käsitletava riigikorra tekkimispõhjustest ja seletab selle pikaajalisust. Seeläbi on võimalik identifitseerida Aafrika unikaalses keskkonnas arengut soodustavaid ja aeglustavaid praktikaid.

²² Cammack, Paul; Pool, David; Tordoff, William. Third World Politics: a Comparative Introduction. London : Macmillan, 1993. Lk. 22-23.

²³ Samas. Lk. 18.

²⁴ Samas. Lk. 62.

²⁵ Mehaanilist solidaarsust iseloomustab homogeenseid ja lähedases suguluses kogukondi – huvid on ühe kollektiivi põhised. Orgaanilist solidaarsust iseloomustab läbi tööjaotuse tekkinud vajadus üksteise järele – huvid on individuaalsemad, kuid solidaarsus on laiapõhjalisem, sest sugulus pole enam oluline.

²⁶ Durkheim, Emile. The Division of Labor in Society. New York ; London : Free Press, 1968; Waltz, Kenneth N. Realism and International Politics. New York ; London : Routledge, 2008. Lk. 38.

1.2.1. Aafrika traditsionaalühiskonna mõju poliitkultuurile

Lahti tuleb mõtestada sotsiaalne keskkond ja sellest tulenevad mõjud, mille läbi seletada ja analüüsida riikides toimuvat. Need mõjud peaksid olema universaalsed võrdlusalustes riikides (st nad kohalduvad) ning olema ka piisavalt põhjendatud oma mõju ulatuse poolest just riigi arengu kontekstis. Aafrika puhul, eriti Kesk- ja Lõuna-Aafrika, on märgata mitmeid mustreid, mis mõjutavad suurel määral ühiskonna ja riigi toimimist ning kehtivad väga sarnaste kirjeldatavate põhjuslikkustena eri riikides. Tähtsamateks riigi arengu analüüsi kontekstis on Aafrika traditsionaalühiskonna mõjutustest pärit (neo)patrimonialism.

Patrimonialismi mõiste pärineb Max Weberilt, kes küll ei kasutanud mõistet kirjeldamaks mingit poliitilist süsteemi, vaid andis kirjelduse autoriteedi liigist. Weberi käsitluses tähendab mõiste „patrimoniaalne” traditsioonilist domineerimisvormi. See areneb välja traditsionaalse võimu kergematest vormidest, milleks on tihti kõrvuti esinevad gerontokraatia ning patriarhaalsus. See tähendab korraldust, kus vanem (kogenud) ning kogukonnas pärilikku autoriteeti omav isik valitseb. Tähtis on seejuures, et valitseja omab nõ „aruandekohustust”, vastutust oma kogukonna ees, sest tal puudub otsene täideviiv struktuur – ta valitseb, kuna kogukond on sellega päri. Aafrika kontekstis on taoline traditsionaalne mudel üldlevinud nii pere kui kogukonna (hõimu) tasandil ning see on üle kandunud ka poliitilisse sfääri. Siinkohal tõmmataksegi paralleele patrimonიაalsuse mõistega, mis Weberi käsitluses tähendab traditsionaalse võimu arengut tasemeni, kus see domineeriv isik loob enda võimu teostamiseks administratsiooni. Administratsioon on aga valitseja personaalsete eelistuste elluviija, mis muudab patriarhaalses korras eksisteerinud vastutuse elementi.²⁷ See tähendab, et riigivalitsemises mängib rolli suhteliselt vähese hulga autoriteeti omavate isikute võrk, kelle vastutus alluvate suhtes on vähenenud. Kohaldades²⁸ eelneva ülemineku Aafrika riikide tekkimise hetke, saab välja tuua järelduse – riigi tasandil organiseerumata kogukonnas oli juhil identiteedist tulenev solidaarsus oma võimualuste suhtes ning samas ka nõue vastutada oma otsuste eest; riigivalitsemise tasandil hakkasid aga need elemendid varju jääma – eriti vastutus. Otsustusprotsess toimub

²⁷ Weber, Max. Economy and society : an outline of interpretive sociology. I. Berkeley : University of California Press, 1978. Lk. 231.

²⁸ Tuleb märkida, et Weber ise kasutas seda mudelit pigem monarhiate, feodaalkorra ning sultanismi (patrimonialismi ekstreemsem vorm) kirjeldamiseks.

kogukonnast kaugel, mis esiteks kitsendab kindlasti ringi, milles mängib rolli solidaarsus. Teiseks vähendab see vastutustunnet ning suurendab omakasupüüdlikkust.

Mida tähendab riigi mõiste taolises keskkonnas? Riigi tasandil tähendab see nepotismi sarnast korraldust, kus tutvuste alusel jaotatakse riigi ressursse ja delegeeritakse võimu riiklike institutsioonide üle. Riik seega ei esinda seal elava ühiskonna huve, vaid teatud pisikese võrgustiku omi. Riigi institutsioonide poolt elluviidavad otsused baseeruvad omakasul ning üksikisiku tasandi lojaalsustel. Riigi kõrgem eesmärk ühiskonna esindusinstituutsioonina jääb siinkohal tagaplaanile ning riigi areng kannatab tohutult, sest tehtud otsused ei ole tihtipeale ratsionaalsed. Seetõttu on patrimonialismi mudeli kasutamist ka kritiseeritud, sest tihtipeale meenutavad Aafrika valitsejad pigem despoote, kus vastutus on täielikult kadunud.²⁹ Liikudes kogukonna tasandilt kõrgemale, muutuvad patrimoniasuhted pigem klient-teenuse pakkuja sarnasteks, kus identiteedipõhine lojaliteet ei mängi niivõrd suurt rolli ning tegemist on põhimõtteliselt kaubavahetusega, mida võibki pidada kohasemaks terminiks. Aafrika poliitilise süsteemi erakordset ebaratsionaalsust püütakse seletada niisiis klienteelsuhete³⁰ abil, mis ongi põhimõtteliselt patrimonialse korra ülekandumine ja muundumine suuremal poliitilisel skaalal. Defineerimaks aga kindlalt poliitikat mõjutava süsteemi, nimetab Lemarchand seda „poliitiliseks klientelismiks” ning defineerib selle kui „kahe või rohkema osaleja isiklik suhe, mis hõlmab mõlemapoolselt kasumlikke tehinguid ning kus osalejate käsutuses on ebavõrdne kogus võimu ja materiaalseid ressursse vastavalt nende lojaliteetidele”.³¹

Migdal hindab oma raamatus „Strong Societies and Weak States” riigimasina tugevust või nõrkust nelja parameetri alusel: ühiskonna penetratsioon (ingl. k. „*penetrate society*”) – tähendab täpsemalt riigi autoriteedi läbitungimisvõimet ühiskonnas –; ühiskondlike suhete regulatsioon (ingl. k. „*regulate social relationships*”), ressursside kättesaamine, ekstraheerimine (ingl. k. „*resource extraction*”), ressursside sihipärane kasutamine (ingl. k.

²⁹ Pitcher, Anne; Moran, Mary H.; Johnston, Michael. Rethinking Patrimonialism and Neopatrimonialism in Africa. // African Studies Review, Vol. 52, No. 1 (2009). Lk. 149-150

³⁰ Levinud sünonüüm on ka patronaaž ning neopatrimonialism, mis viitab selle mudeli muundunud variandile.

³¹ Ingl. k. „*a more or less personalized relationship between actors (i.e., patrons and clients), or sets of actors, commanding unequal wealth, status or influence, based on conditional loyalties and involving mutually beneficial transactions*”. - Lemarchand, Rene. Political Clientelism and Ethnicity in Tropical Africa: Competing Solidarities in Nation-Building. // The American Political Science Review, Vol. 66, No. 1 (1972). Lk. 69.

„*appropriate resources*”).³² Need neli suhestuvad omakorda vahekorras, kus ühiskondlik penetratsioon ja regulatsioonivõime loovad aluse edukaks ressurside kättesaamiseks ning kasutamiseks. Taoline jaotus annab hea ülevaatliku suhete raamistiku, mis on vajalik riigi edukaks toimimiseks ning aitab juhtida tähelepanu riigi toimimise sotsiaalsetele aspektidele, mis on selle töö raames ka keskse tähtsusega riigi arengu seisukohalt.

Efektiivne riik on läänelikus diskursuses seotud modernistliku arenguga. Aafrika patrimoniaalsete juurtega süsteem peaks nõ „emantsipeeruma” oma traditsionaalsetest eripäradest. Seega üks põhjendus enamuse Aafrika riikide viletsast arengust baseerub justnimelt asjaolul, et nad ei ole suutnud emantsipeeruda. Teisest küljest võib seda tõlgendada viisil, et aafriklaste rekonstrueerisid lääneliku riigi toimemehhanismi vastavalt enda omapäradele. See tähendab, et tekkinud poliitilist süsteemi võib vaadelda ka kui paratamatust. Läänelikud riigiinstitutsioonid ja nende suhestumine ühiskonnaga pidid muutuma vastavalt keskkonna ja kultuuri eripäradele.³³

Kuidas ühendada riik, kus on sadu erinevaid etnilisi identiteete, puudub haritud mass, on puudulik infrastruktuur, pole modernse riigi kogemust – tuleks pigem küsida, kuidas seda moodustist koos hoida? Käesolevas töös käsitletakse Aafrika poliitkultuuri domineerivaid klienteelsuhteid kui paratamatust – st see oli kohalike eripärade resultaat. Järgnevat küsimuseks on seega, millised olid Mobutu autoritaarse režiimi võimalused mõjutada riigi arengukäiku taolistes tingimustes?

³² Migdal, Joel S. *Strong Societies and Weak States : State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton: Princeton University Press, 1988. Lk. 4.

³³ Chabal, Patrick; Daloz, Jean-Pascal. *Africa Works : Disorder as Political Instrument*. Lk. 4-5, 10.

2. Režiimi analüüs

2.1 Poliitiline taust

Antud peatükis antakse esmalt ülevaade Mobutu võimulepääsemisest, mis on vajalik mõistmaks poliitilist olukorda, mis põhjustas autoritaarse režiimi võimalikkuse ning annab ainekse edasiseks analüüsiks. Mõned analüüsi sissejuhatavad sündmused antakse ka kolme võrdlusaluse riigi kohta, mis markeerivad eelkõige režiimi kehtestamist, selle muutumist. Kui eelmises peatükis oli fookuses Aafrika ühiskondadele loomumomased karakteristikud, siis järgnevalt püütakse lugejale anda ülevaade nendest mõjufaktoritest, mis kaasnesid tähtsamate poliitiliste sündmustega. See osa on mõeldud andmaks lugejale konteksti, et järgnevat numbranalüüsi selgemaks teha.

2.1.1 Iseseisev Kongo ja Mobutu võimuletulek

Kongo koloniaalperiood algas 1885. aasta Berliini konverentsil, mil tema territoorium Belgia kuninga Leopold II isiklikku omandisse anti. Leopold II arendas eksitsusliku Kongo Vaba Riigi nime all eriliselt ekspuuteeriva iseloomuga koloniaalvõimu. Leopoldi valitsusperioodil suri seal erinevatel andmetel sunnitöö tõttu (umbkaudu) 10 miljonit inimest. Tähtsaks kaubaartiklikuks oli tollal kumm, mis läbi sunnitöö võimaldas Leopoldil teenida selle lühikese perioodi jooksul 25 miljonit dollarit kasumit. Rahvusvahelise surve tõttu võttis Belgia parlament koloonia administreerimiskohustused 1908. aastal üle ning olukord paranes märgatavalt. Kongo rikkus oli pidevaks initsiatiiviks investeerida ning seetõttu võib 1960. aastal iseseisvunud riiki pidada Aafrikas tolle aja kontekstis üheks arenenumaks - kuigi tööjõudu investeeriti vaid niipalju, kuivõrd oli vaja teadmisi ja oskusi ühelt palgatööliselt kaevanduses või põllul.³⁴

Oma valitsusaja algusaastatel peeti Mobutu Sese Sekot suhteliselt edukaks riigijuhiks, sest ta suutis liita Kongo tohutu territooriumi ühe valitsuse alla, mis alates 1960. aasta iseseisvumisest oli olnud suurtes segadustes riigi poliitilises sfääris. Belgia Kongo keerulist stardipunkti iseloomustavad asjaolud, et ta hõlmas oma territooriumiga umbes 250 erinevat etnilist gruppi ning piire üheksa teise Aafrika territooriumiga, kus kõgil Euroopa endistel

³⁴ Kabemba, Claude. The Democratic Republic of Congo. // Big African States. Edited by Christopher Clapham *et al.* Johannesburg : Wits University Press, 2006. Lk. 101-102.

imperiaalvõimudel olid mängus huvid.³⁵ Kongo areng kuni iseseisvumiseni oli majanduslikult suhteliselt hea. See tugines peamiselt Kongo rikkalikele maavaradele ning neid kaevandavatele kompaniidele. Probleem iseseisvumisel tekkis aga Belgia administratsioonist, kuhu ei kaasatud vajalikul määral kongolasi, mis muidugi oli kongolaste hariduslikku läbilõiget arvestades arusaadav, kuid see ei vabanda välja emamaad, et nad probleemiga ennetavalt ei tegelenud. 1960. aastaks olid ka Kongos tõusnud esile rahvuslikud meeleolud, mis viisid iseseisvustootlusteni (nagu juhtus see suures osas Aafrikas).³⁶ Belgia administratsiooni enda plaan, või pigem idee, oli astmeliselt 30 aasta jooksul üle minna Kongo iseseisvusele, kuid Reno arvates võib ideega lagedale tulnud Antoine van Bilseni avalduses leida pigem Belgia ja Kongo vahelist konföderatsiooni vormi kui lõpptulemust.³⁷ See plaan, ükskõik mil viisil see planeeritud oli, ei materialiseerunud ning belglased, eelistades sarnaselt Suurbritanniale rahumeelset lahendit, pidid tegema järjest enam järelandmisi – Prantsusmaa kiivas kinnihoidmine oma kolooniatest oli üks halb näide, millest koloniaalpoliitikas õppust võtta. Kongo iseseisvus 30. juunil 1960 ning presidendiks sai mais, enne iseseisvumist toimunud valimistel Joseph Kasavubu, peaministriks Patrice Lumumba.

Rahutused puhkesid koheselt pärast iseseisvumise kuulutamist, sest paljud etnilised grupid tundsid, et neid on uuest valitsusest välja jäetud. Kongol polnud lisaks veel oma armeed. Paramilitaarne Rahvaarmee (prants. k. *Force Publique*) oli veel läbi tegemas transformatsiooni ametlikuks Kongo Rahvusarmeeks (prants. k. *Armée Nationale Congolaise* – edaspidi lühend ANC). Lisaks oli selle jõu suurus vaid 25 000 meest ning juhtkonnas domineerisid umbes 1000 Belgia ohvitseri, mis põhjustas sõjaväelaste mitte allumise. Järgnes esialgne vaen eurooplaste vastu, kelle lahkumisel kujunes see üleüldiseks. Kriisi laienemisel otsustas Belgia sekkuda oma kodanike turvalisuse alusel, mispeale palus peaminister Lumumba 10. juunil abi ÜRO-lt ning põhjuseks polnud mitte sisemised rahutused, vaid „Belgia agressioon“.³⁸ Segadust süvendas veelgi Moise Tshombe deklareeritud Katanga³⁹ provintsi iseseisvus 11. juunil, mida toetati Belgiast. Tegemist oli regiooniga, mis andis ligi 80% Kongo ekspordist ning on mõistetav, miks

³⁵ Macqueen, Norrie. *United Nations peacekeeping in Africa since 1960*. London : Longman, 2002. Lk. 36.

³⁶ Samas. Lk. 37.

³⁷ Reno, William. *From State Collapse to „Absolutism”, to State Failure*. Lk. 44-45.

³⁸ Dobbins, James; Jones, Seth G.; Crane, Keith; Rathmell, Andrew; Steele, Brett; Teltschik, Richard; Timilsina, Anga. *The UN’s role in nation-building: from the Congo to Iraq*. Santa Monica : RAND, 2005. Lk. 7.

³⁹ Nimetati 1970ndatest kuni 1990ndateni ka Shaba provintsi, vt kaarti lisa 1.

üheltpoolt tormasid belglased oma investeeringuid ja tulu kaitsma, ning teisalt, miks osutus see niivõrd tähtsaks iseseisvale Kongo DV-le ja selle keskvalitsusele.⁴⁰

Esimesed ÜRO rahuvalvajakad saabusid Kongosse 16. juunil ning huvitav on, et põhiosa jõududest moodustasid Aafrika riigid (Põhja-Aafrika seejuures, sest Sub-Sahara regioon polnud suures osas iseseisvunud). Kahe nädalaga suudeti koguda 8400 meheline jõud, mis hõlmas endas Ghana, Tuneesia, Maroko, Etioopia, Guinea ja Libeeria sõdureid. Hammarskjöldi⁴¹ taktika oli seejuures elimineerida võimalus, et need riigid asuksid toetama erinevaid Kongo gruppe. Koheselt tekkis aga ÜRO sekkumises mitmeid probleeme. Mis on selle missiooni eesmärk? Kas treenida välja ANC-i sõdureid või võtta üleüldine politsei funktsioon? Kuidas lahendada Katanga provintsi setsessioon, mis oli toetanud belglaste interventsiooni ning, kas ÜRO-l on üldse õigus sekkuda, kui tegemist on siseriikliku probleemiga?⁴² Lisaks tekitasid suuri probleeme lahkkelid Leopoldville's (hilisem Kinshasa) president Kasavubu ja peaminister Lumumba vahel. Fakt, et valitsus lahknes, kes legitimiseeris ÜRO rahuvalve kohaolu, polnud tervitatav uudis Läänele. Lumumba oli muutunud Nõukogude toetajaks, mille põhjuseks oli arvatavasti ÜRO suutmatust teda piisavate ressurssidega aidata ning ta püüdis läbi uue ressursikanali koguda privaatsed jõud.⁴³ Kasavubu, olles ÜRO meelsem, vabastas Lumumba ametist septembri algul, millele järgnes Mobutu (tollal ANC-i juht, Lumumba poolt ametisse pandud) 1960. aasta sõjaväeline putš, mis kestis vaid paar kuud ning lõppes president Kasavubu uue valitsuse moodustamisega 1961. aasta algul. Mis oli Mobutu konkreetne eesmärk selle putšiga on raske öelda – ta oli tollal noor ning võib-olla uskus ta tõesti, et toimib riigi suhtes õilsasti või plaanis ta lihtsalt poliitilisel maastikul tuntust koguda? Igal juhul on kindel, et Mobutu suutis tagada endale sõjaväe toetuse, makstes neile ise palka Belgia ning USA kaasabil, sest arvestades Kongo sõjaväe peaaegu mitteeksisteerivat distsipliini, oleks raske uskuda, et Mobutu suutis neid vaid oma karismaga kaasata.⁴⁴

See aga ei lõpetanud võimuprobleeme Leopoldville's. Lumumba jätkas võitlust rahvusvahelisel areenil. Kasavubu-Mobutu ühing ning Lumumba võitlesid niisiis

⁴⁰ Sitkowski, Andrzej. UN Peacekeeping : Myth and Reality. London: Praeger, 2006. Lk. 64.

⁴¹ ÜRO peasekretär 1953-1961.

⁴² Macqueen, Norrie. United Nations peacekeeping in Africa since 1960. Lk. 44.

⁴³ Ibidem

⁴⁴ Sitkowski, Andrzej. UN Peacekeeping : Myth and Reality. Lk. 66.

tunnustuse eest kui Kongo legitiimne esindaja ÜRO-s. Novembris 1960 aktsepteeris Peaassamblee Kasavubu delegatsiooni. Lumumba planeeris seepeale Orientale'i provintsi põgenemist, kus tal veel suur toetusbaas oli, kuid ta arreteeriti Mobutu üksuste poolt. Lumumba mõrvati 17. jaanuaril 1961, mis tekitas ilmselget rahulolematust, sest seda tehti ÜRO missiooni silme all ning nad olid võimetud Lumumbat kaitsma. See kergitas teooria, mille kohaselt oli Lumumba mõrv planeeritud USA ja lääneriikide poolt, mis põhjustas mitmete Aafrika riikide rahuvalvevägede väljatõmbamise Kongost. Arvestades lääne (va Belgia) huve Kongo ressursside suhtes, polnud see ilmselt raske hoop ning edasi keskenduti Katanga regiooni setsessioonile, mille lahendamiseks Julgeolekunõukogu andis välja uue resolutsiooni. Sellega anti UNOC-ile reaalse militaarse jõu kasutamise õigus korra taastamiseks. Katanga administratsioon eesotsas Moise Tshombega presenteeris provintsi rahvusvahelisel areenil aga „paradiisina keset kaost“, mis Belgia ja selle vägede toetusel oli saavutanud stabiilsuse. Niisiis muutus ka Katanga probleem võimaliku rahvusvahelise kriisi allikaks. Selle lahendamiseks otsustas Hammarskjöld ise Katangasse kohale lennata, kuid segastel asjaoludel kukkus ta lennuk 17. septembril 1961 alla. Tema järglaseks sai Birma diplomaat U Thant, kes koos Afro-Aasia blokiga ÜRO-s tõi kriisile lahenduse setsessiooni mitte tolereerimise näol. Lisaks kaldus ka USA seda rada toetama, valides taas teise leeri Euroopa partneritest nagu oli ta seda teinud Suessi kriisi ajal 1956. aastal. 1962. aasta lõpus otsustasid mässulised rünnata ÜRO tugipunkte Elisabethville's (Katanga keskus) ning ÜRO vastas oma varasema resolutsiooni alusel ning setsessioon lõpetati.⁴⁵ Arvatavasti vältimaks Katanga uut setsessiooni või suuremaid lahkheliseid, määras Kasavubu just Tshombe uueks peaministriks. Solidaarsust või ühtsust Kongo 1960ndate aastate poliitikas on muidugi raske leida. Nii tekkisid ikkagi uued lahkhelid Kasavubu ja Tshombe vahel, mispeale viimane ametist vabastati, mis aga vähendas Tshombe laia toetajaskonna usaldust valitsuse vastu. 1965. a 25. novembril viis Mobutu läbi oma teise riigipöörde, mille põhjenduseks oli seesamune kaos ning demokraatliku korra suutmatus valitseda. Arvatavasti tajusid olukorra kaootilisust ka teised poliitikud ning leppimine Mobutu lubatud viie aastase valitsemisperioodiga läks suhteliselt valutult⁴⁶ – tema valitsusperiood muutus muidugi lubatust tunduvalt pikemaks.⁴⁷

⁴⁵ Macqueen, Norrie. United Nations peacekeeping in Africa since 1960. Lk. 55-57; Sitkowski, Andrzej. UN Peacekeeping : Myth and Reality. Lk. 68.

⁴⁶ Milles oma osa mängis kindlasti ka USA toetus.

⁴⁷ O'Ballance, Edgar. The Congo-Zaire experience, 1960-98. New York : St. Martin's Press, 2000. Lk. 93.

2.1.2 Burundi, Rwanda ja Uganda lühiülevaade

Antud alapeatüki mõte pole pakkuda minimalistlikku ajalookäsitlust võrdluse aluseks olevate riikide kohta, vaid tuua välja mõned tähtsamad poliitilised sündmused ning markeerida selles töös tähtis olev autoritaarrežiimide periodiseering.

Burundi

*Iseseisvus 1.juulil 1962. 1966. aastal kehtestab tutsi Michel Micombero autoritaarse militaarrežiimi. 1972. aastal toimub esimene Burundi genotsiid, mis algab hutu grupi rahutustega tutside vastu ning surutakse veriselt maha tutside poolt kontrollitud armeega ning konfliktis hukub üle 100 000 inimese. 1976. a viib Jean-Baptiste Bagaza läbi riigipöörde ning 1981. aasta kehtestab uue konstitutsiooni, millega rajatakse ühepartei režiim. 1984. aastal toimusid riigipea valimised, kus Bagaza oli ainuke kandidaat. 1987. aastal kukutas Bagaza järjekordne armeeohvitser Pierre Buyoya. 1988. aastal toimusid järjekordsed rahutused etnilise taustaga, mille tagajärjel hukkus ligi 150 000 inimest. 1991. aastal viis Buyoya sisse uue põhiseaduse, mis sätestas presidendi, multi-etnilise valituse ja parlamendi institutsioonid. 1993. aastal valiti hutu päritolu president, kes samal aastal ka mõrvati, mis viis ulatusliku kodusõjani. 1994. aastal valitud uus president hukkus lennuõnnetuses koos Rwanda riigipea Habyarimana, mis süttas kodusõja Rwandas ja viis seal genotsiidini. Burundi kodusõda lõppes ametlikult 2006. aastal, mil viimane mässuliste grupeering oma relvad maha pani.*⁴⁸

Rwanda

Iseseisvus 1. juuli 1962. Esimene president Kayibanda oli hutu päritolu ning toetas tutside vastast poliitikat, mis põhjustas tutside põgenemist naabermaadesse. 1973. aastal võttis sõjaväelise riigipöördega võimu Juvenal Habyarimana. Tutside vastane poliitika jätkus ning 1983. ja 1988. aastal toimunud valimised olid vaid fassaad tegelikust autokraatlikust režiimist, sest Habyarimana oli ainuke kandidaat. 1990. aastal teatas ta rahvusvahelise surve tagajärjel demokraatlike reformide läbiviimisest, milles ei adresseeritud korralikult aga põgenenud tutside probleeme ning nende sõjalised grupeeringud, mis said aluse Uganda põgenikelaagrist, alustasid kodusõda, mis lõppes 1992. aastal. 1994. aastal tulistati alla lennuk, milles oli nii president Habyarimana kui ka Burundi riigipea, mis süttas Rwanda genotsiidi, mille tagajärjel hukkunute arvus pole kindlat konsensust, kuid

⁴⁸ U.S. Department of State. Bureau of African Affairs. Background Note: Burundi. 2012. <http://www.state.gov/outofdate/bgn/burundi/196483.htm> (01.05.2013)

see jääb 500 000 ja 1 000 000 vahele. Genotsiidist puhkenud uue kodusõja võitis tutside põgenikest moodustunud RPF (Rwanda Patriootlik Rinne ingl. k. Rwandese Patriotic Front) ning alates 1995. aastast on Rwanda poliitikat juhtinud selle liikmed. 1994. aastal koostati RPF-i juhtimisel koalitsioonivalitsus ning kehtima jäi 1991. aastal kethestatud konstitutsioon. Uus põhiseadus võeti vastu 2003. aastal, mis sätestab riigi kui presidentaalse vabariigi. Samal aastal toimusid ka esimesed legislatiivsed presidendivalimised, mille võitis RPF-i üks liidritest Paul Kagame, kes valiti 2010. aastal ka teiseks ametiajaks tagasi.⁴⁹

Uganda

Kuigi Ugandas pole etniline vastasseis olnud kunagi nii tugev, et viinuks genotsiidini nagu oli Burundis ja Rwandas, siis koloniaalvõim mängis ka siin gruppe üksteise vastu välja, eelistades üht etnilist gruppi teatud olukorras teisele. Iseseisvus 1962.aastal. 1966. aastal tunnistas peaminister Obote põhiseaduse kehtetuks ja omastas kogu valitsuse võimutäiuse. 1967. aastal anti välja uus põhiseadus, millega tugevdati presidendi institusiooni ning Obote asus ka presidendi kohustusi täitma, mis tähendas teisisõnu autokraatlikku valitsemist. Idi Amin kukutas Obote 1971. aastal sõjaväelise riigipöördega ning kindlustas oma võimu terroriga, milles hukkus tema valitsusaja jooksul ligi 300 000 inimest. Amin kukutati 1979. aastal Uganda-Tansaania sõja tagajärjel ning valitsema asus taas Obote. 1985. aastal kukutati Obote kindral Okello poolt, kes omakorda kukutati 1986. aastal Yoweri Museveni poolt, kes on põhimõtteliselt riiki juhtinud sellest ajast saati. Museveni koostas multietnilise valitsuse juba 1986. aastal ning alates 1995. aasta uuest põhiseadusest on toimunud regulaarsed valimised, mille teel on ta 1996. aastast alati taas võimule saanud.⁵⁰

⁴⁹ U.S Department of State. Bureau of African Affairs. Background Note: Rwanda. 2012. <http://www.state.gov/outofdate/bgn/rwanda/196488.htm> (01.05.2013)

⁵⁰ U.S Department of State. Bureau of African Affairs. Background Note: Uganda. 2012. <http://www.state.gov/outofdate/bgn/uganda/200321.htm> (01.05.2013)

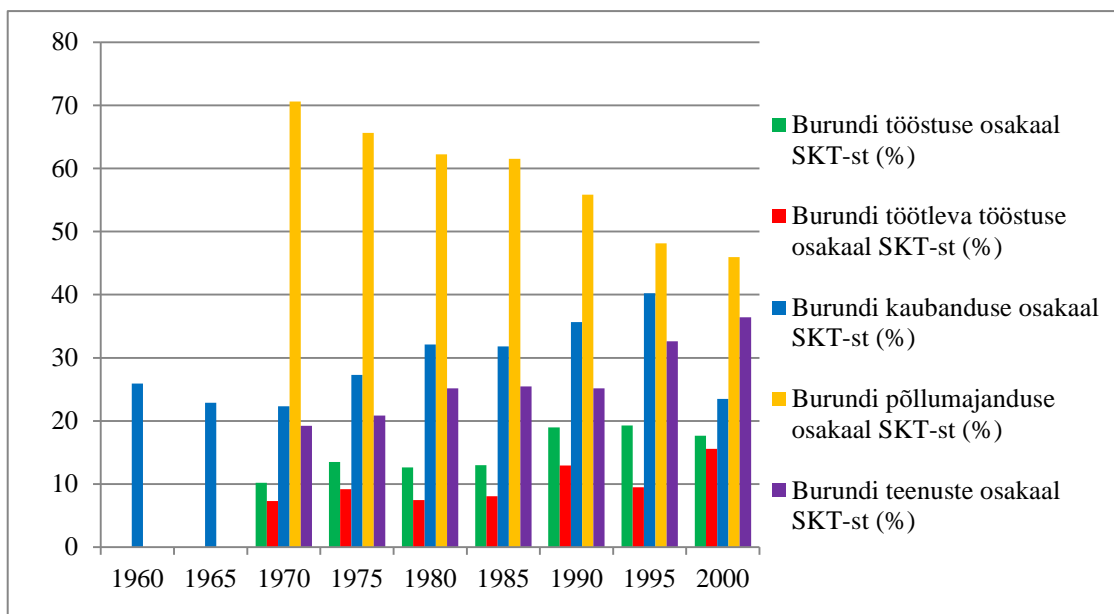
2.2 Arengu võrdlus ning analüüs

Mobutu režiimi kleptokraatlikku, klienteelsuhtel ning välislaenudel põhinevat poliitikat on käsitlenud paljudes akadeemilistes artiklites ja tavakirjanduses, kuid kriitiliste järelduste tegemist välditakse siinkohal kuni on olemas selge perspektiiv. Käesoleva peatüki eesmärk on seega panna Mobutu režiim perspektiivi läbi võrdluse ning arvestada seejuures Kongo keskkondlike tingimustega, milles see režiim toimis.

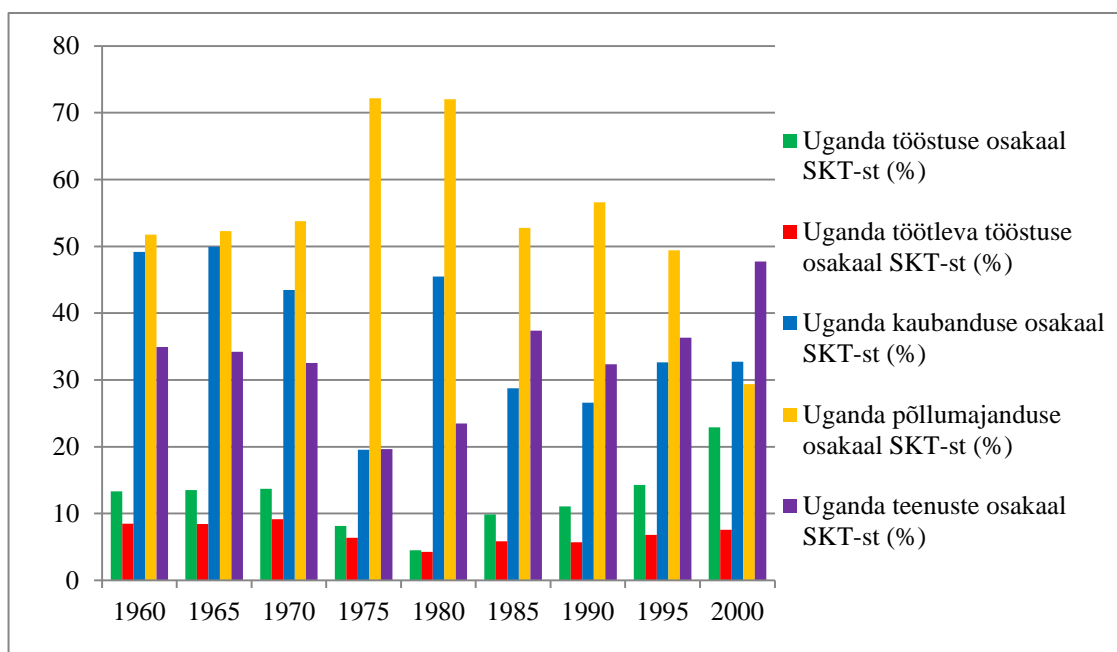
Majandusliku struktuuri analüüsimiseks on koostatud nelja riigi kohta graafikud 1-4, milles on välja toodud viie suurema majandusharu osakaalud. Üldises plaanis on kolm Kongoga võrreldavat riiki olnud iseseisvumise algusaegadest agraarmaad, kus põllumajanduse osakaal on moodustanud üle 70% SKP-st. Kongo erineb neist märgatavalt oma tööstuse osakaaluga, mis on arvatavasti põhjuseks ka suurele kaubavahetuse osakaalule 1960ndatel.⁵¹ See tähendab, et Kongol oli iseseisvudes eelis tootlikuma tööstussektori näol, kuid huvitav on, et koheselt peale iseseisvumist on näha (graafik 4) nende sektorite tugevat langust ning agraarsektori tõusu. See võib tähendada ebaefektiivset riigijuhtimist, kuid eelkõige saab nende sektorite langust seletada vajaliku hariduse ja väljaõppega inimeste puudusega – st Belgia administratsiooni ülesehitatud tööstuskapatsiteeti polnud Kongo iseseisvalt võimeline üleval hoidma. See näitaja korreleerub otseselt töö esimeses osas välja toodud Aafrika riikide paradoksiga, kus „mehaaniline” ühiskond asetub modernse, „orgaanilise” ühiskonna struktuuridele. Sarnane olukord ilmneb ka teiste riikide andmetes, kus Rwanda ainukesena on suutnud näidata kasvu tööstuses. Muidugi ei tähenda industriaalne areng, või selle puudumine, ilmtingimata riigi edukust või selle puudumist, aga politoloogias on industrialismi ja ühiskonna emantsipatsiooni liberaalsete väärtusteni tihtipeale kokku sulatatud, mis väljendub selgelt näiteks Ernest Gellner rahvusteoorias ning viitab edu elementidele, mis industriaalses ühiskonnas tähendab universaalset haridust, oskusi, sümboleid.⁵²

⁵¹ Graafikud 1-4 annavad eelkõige aimu ühiskondliku ja majandusliku struktuuri järk-järgulisest muutumisest. Tähelepanuväärne on, et Rwandas ja Ugandas on toimunud kiired muutused alates 1995. aastast (Kongo oli konflikti äärel ning Burundi kodusõjas), mil neis oli autoritaarne riigikord asendunud demokraatlikumaga – mitte küll päris lääneliku diskursuse järgi demokraatia. Mõnel graafikul on kajastatud autoritaarrežiimidest hilisemaid aastaid parema ülevaate eesmärgil.

⁵² Gellner, Ernest. Rahvused ja rahvuslus. Lk. 2437-2438.

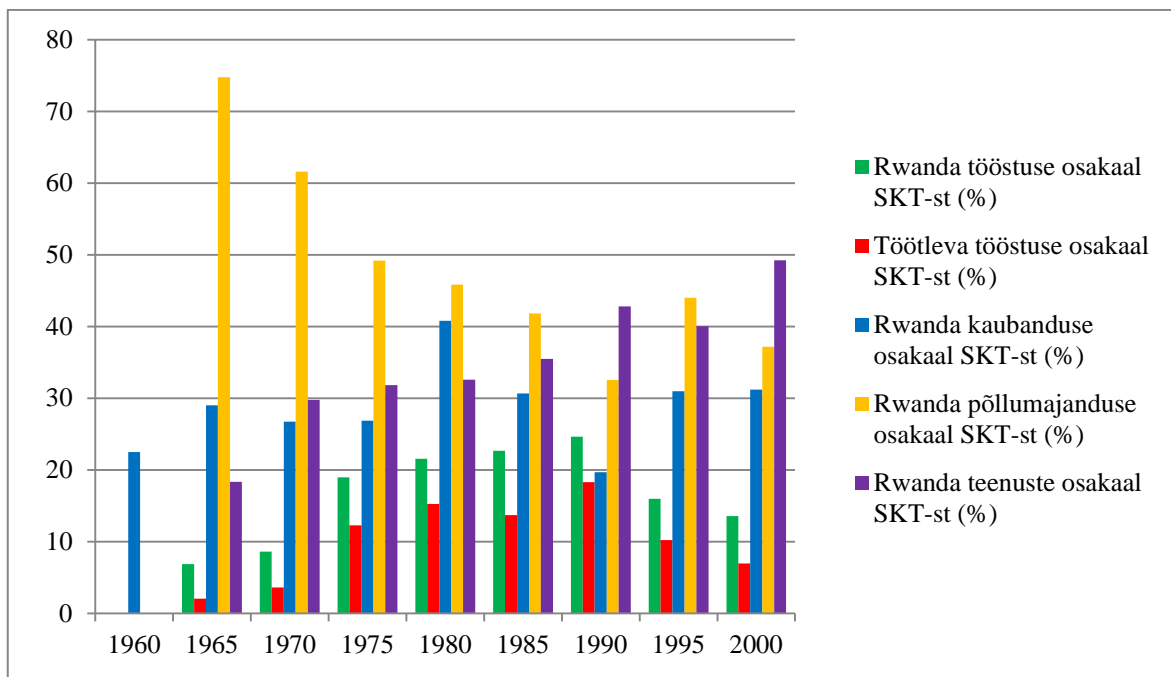
Graafik 1. Burundi majanduslik struktuur.⁵³

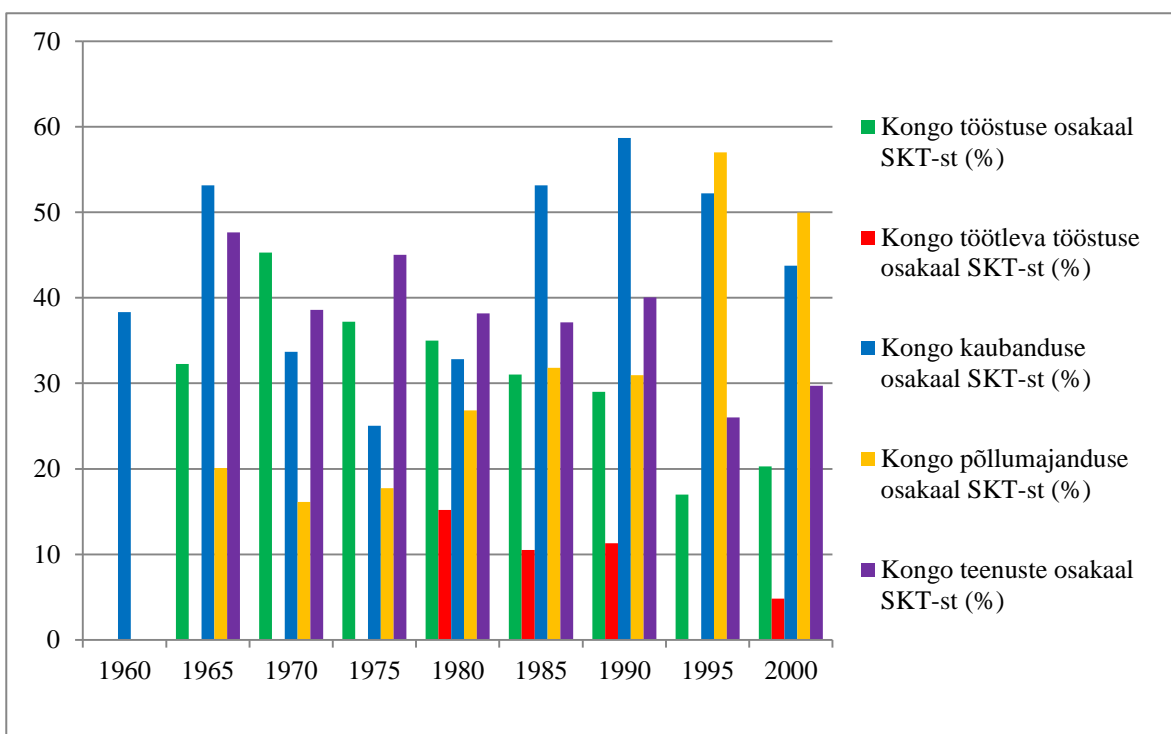
Graafik 2. Uganda majanduslik struktuur.⁵⁴

⁵³ Kõik andmed graafikutel on võetud Maailmapanga andmebaasist *African Development Indicators*, mis on ainuke niivõrd mahukas ja avalik andmebaas majandusandmete vallas ja seepärast ka seda eksklusiivselt kasutatud. See muidugi ei tähenda, et selle mahukuse juures leidsuks väga rikkalikult andmeid minnes kaugemale minevikku kui 1990. aasta. Seetõttu võib leiduda graafikutel puudujääke teatud andmetes. Kõik graafikud on tehtud Microsoft Exceliga. - Worldbank. *African Development Indicators*. 2013 <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators> (01.05.2013)

⁵⁴ Ibidem

Graafik 3. Rwanda majanduslik struktuur.⁵⁵

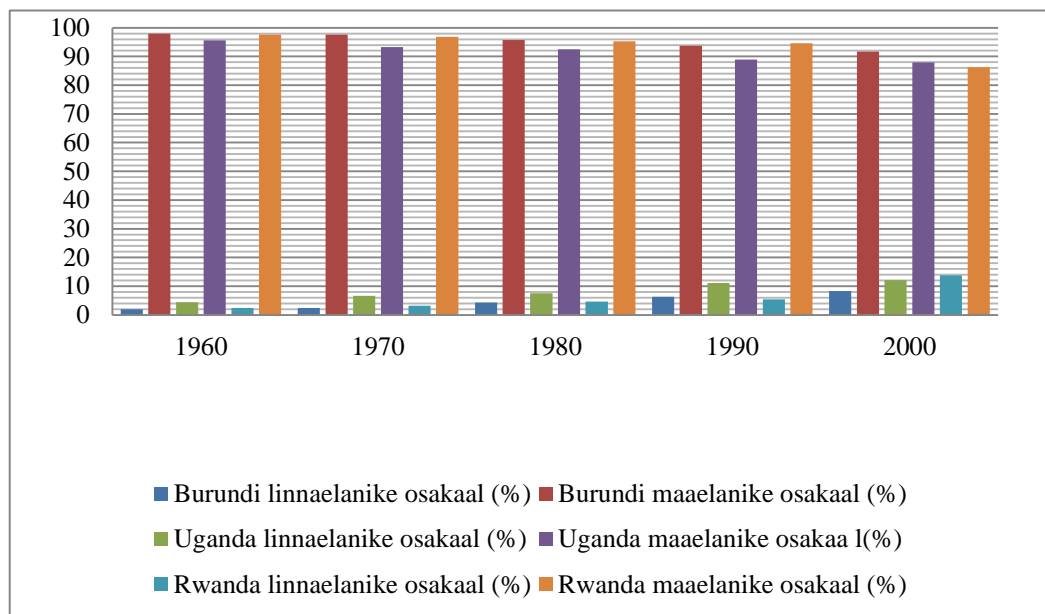

Graafik 4. Kongo DV majanduslik struktuur.⁵⁶

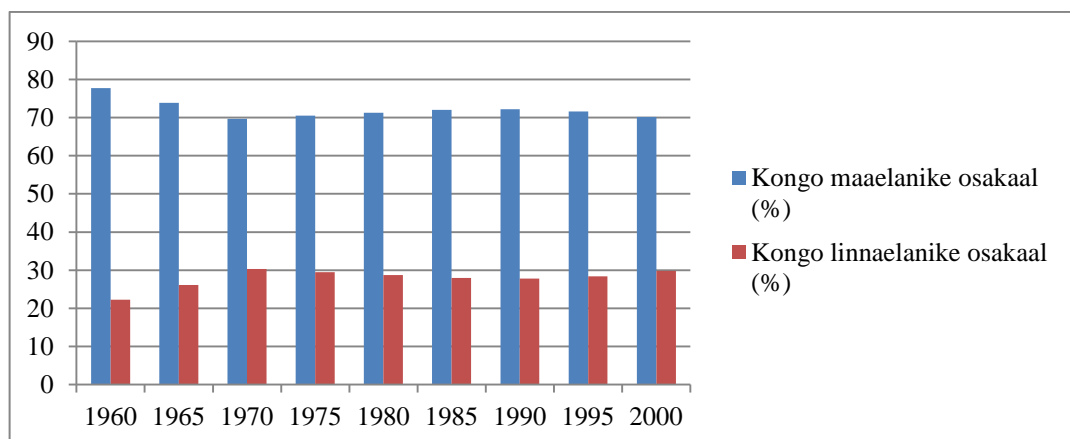
⁵⁵ Worldbank. African Development Indicators. <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators> (01.05.2013)

⁵⁶ Ibidem

Linnastumine kuulub industrialiseerimise juurde ning graafikutel 5 ja 6 on näha, et sõltumata tööstuse allakäigust püsib Kongos linnarahvastiku tase stabiilsena. Tekib küsimus, et millega need inimesed seal tegelevad? Kongos on kõik traditsionaalse riigiarengu aspektid teistpidi pööratud – tööstuse osakaal langeb ning põllumajanduse osakaal tõuseb, kuid samas toimub jätkuvalt väiksemahuline maalt-linna migratsioon aastatel 1960-1970. Burundi, Rwanda ja Uganda areng on selles osas korrelatsioonis, sest tööstuse kasvuga käib kaasas vähene urbaniseerumine, kuigi agraarmaadeks võib neid pidada tänase päevani. Kongo majanduse struktuuri areng on seega üpris veider.

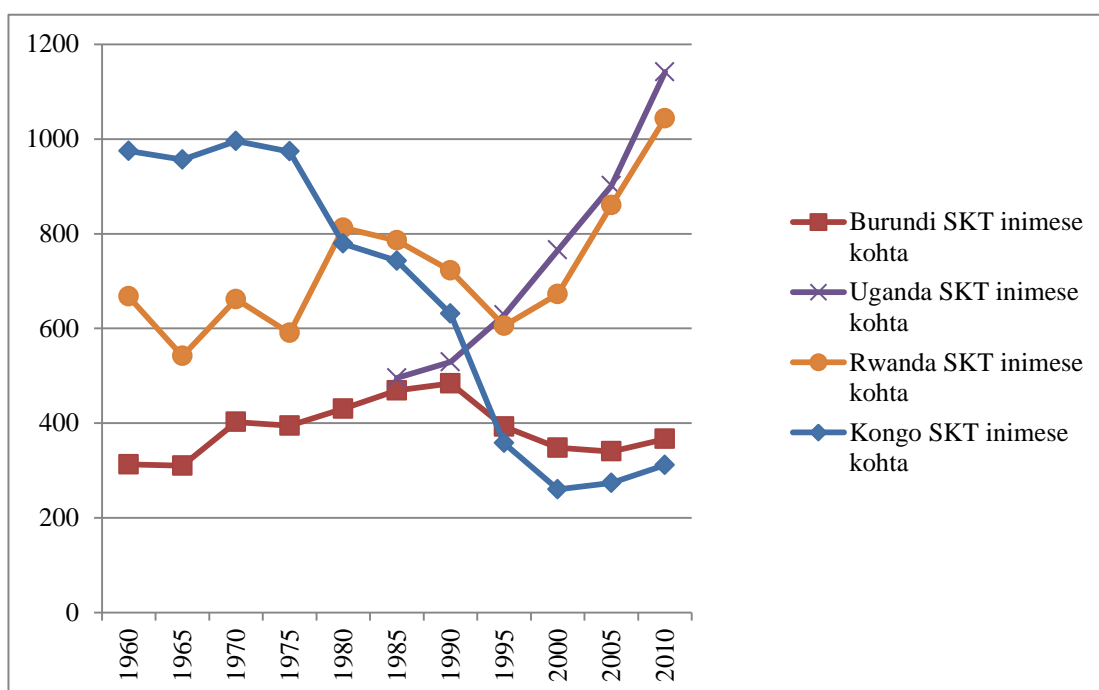
Graafik 5. Burundi, Uganda ja Rwanda maalt-linna ränne.⁵⁷

Graafik 6. Kongo DV maalt-linna ränne.⁵⁸

⁵⁷ Worldbank. African Development Indicators. <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators> (01.05.2013)

Graafikult 7 saame aimu riigi tegelikust arengust SKT (GDP) (sisemajanduse kogutoodang ingl. k. *gross domestic product*) näitajat elaniku kohta kasutades. Paremini joonistuvad nüüd välja kriisid ja sõjad, kus nii Rwanda kui Kongo näitajas on terav langus 1990. aasta ja 1995. aasta vahepeal. Kongo puhul see langus muidugi jätkub, sest Afrika I maailmasõjaks tituleeritud Kongo sõjad algasid 1996. aastal. Kongo osa graafikus erineb teistest märkimisväärselt. Kuni 1975. aastani on areng olnud põhimõtteliselt seisakus (või väga väikese tõusuga), kuid järgneva perioodi kukkumine on meeletu. Kui Burundi, Rwanda (ja arvatavasti ka Uganda, kuigi täpsemad selle näitaja andmed puuduvad) suutsid perioodil 1975-1990 stabiilselt oma SKT-d inimese kohta kasvatada, siis seda masendavamaks muudab see Kongo näitaja.

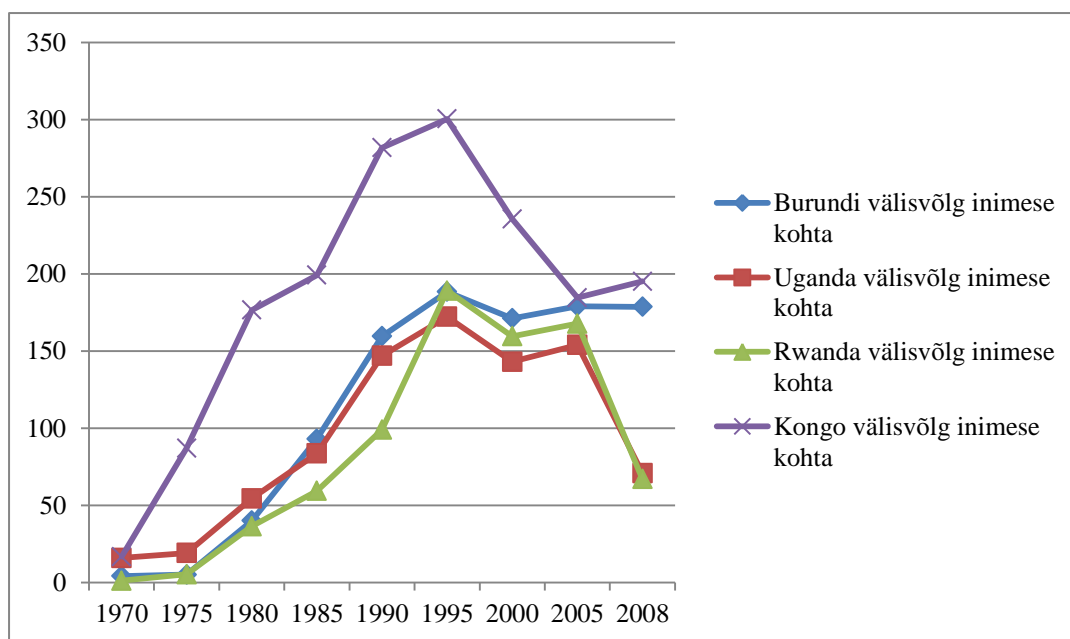

Graafik 7. SKT PPP meetodil inimese kohta (2005. aasta USA dollari järgi).⁵⁹

⁵⁸ Worldbank. African Development Indicators. <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators> (01.05.2013)

⁵⁹ Ibidem

Üks tähtis faktor, mida tasub veel arvestada riigipoliitika edukuses, on võlg. Graafikul 8 on piltlikustamise eesmärgil jagatud välisvõlg elanike arvuga.⁶⁰ On huvitav jälgida võla suuruse muutumist paralleelselt SKT indikaatoriga, mille kõrvutamisel saame graafikul 7 täheldatud tõusu Burundis, Rwandas ja Ugandas seletada graafikul 8 täheldatud drastilise võlakooormuse kasvuga. Seega märkimisväärne osa tõusust on justkui seletatav läbi laenude rakendamise ning implikeerib 1980ndatel kõigis neljas valitsenud autoritaarrežiimide ebaefektiivsust välislaenu kasutamisel. Kõrvutades graafiku 5 ja 6 võib aga aduda Mobutu 1975-1990 aasta valitsusperioodi ülimat ebaefektiivsust. Võlg inimese kohta kasvas Kongos perioodil 1970-1990 umbkaudselt 10 korda. Tõesti, ka Burundis, Ugandas ja Rwandas kasvab võlg sellel perioodil märkimisväärselt, kuid nad suutsid saavutada sellega ka reaalselt kasvu. Milles võivad peituda taolise ebaefektiivsuse põhjused?

Graafik 8. Välisvõlg inimese kohta (väärtus tänase USA dollari põhjal).⁶¹

⁶⁰ Kahjuks polnud Maailmapanga andmebaasides küllaldast infot reaalse töäjõu kohta, mida oleks raske ka oodata, kuid võimalik on elanike koguarvu asemel kasutada näiteks 15-64 aastaste vanusegruppi, millega tõuseks laenukoormus inimese kohta hoobilt ning annaks hea efekti, kuid jäin mingisugusegi objektiivsuse raames üldarvu juurde, sest ka antud SKT indeks on arvutatud selle põhjal.

⁶¹ Worldbank. African Development Indicators. <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators> (01.05.2013)

AERC (*African Research Consortium*) tellitud Sub-Sahara riikide süvauuring märgib, et majanduslik areng on olnud kiireim kahel perioodil – 1960-1970 ja 1990-1999 aastate teine pool (uurimused on kahjuks tehtud 2004. aastal ja ei ulatu kaugemale).⁶² 1960ndatel väljusid riigid koloniaalvõimu alt, omastades sinnamaani suhteliselt hästi administreeritud korraga riigi. Kongo alustas seejuures näitajate raames kõige paremast punktist ning püsiski kuni 1970ndateni suhteliselt stabiilselt sellel tasemel. Miks oli aga langus niivõrd järsk järgneval perioodil? Stabiilsus on üks kindel faktor, mis mõjutab olenemata riigikorrast tugevalt arengu edukust ning riigi stabiilsus oli Mobutu režiimi ajal olemas. Näiteks põhjused, miks Burundil on märgatavalt kehvemini läinud kui Ugandal ja Rwandal, peituvad ilmselt siiski ebastabiilsuses, mida ärgitas äärmiselt ebaefektiivne arengupoliitika, kus areng on suuremal määral toimunud laenude põhjal, sest suuremaid efektiivsust tagavaid muutusi pole suudetud majanduse struktuuri arvestades tekitada.

1970ndatest alates toimunud järsku langust Kongo puhul aitab seletada 1973. aastal intensiivistunud Mobutu autentsuskampaania ehk „zaiiristamine”⁶³. Selle programmi eesmärk (ideaalses plaanis) oli tekitada kongolastes ühtset identiteeti ning aidata seeläbi kaasa rahvuse tekkele ja tekitada toimiv riik. Ühelt poolt tähendas see rahvuskultuuri tunde tekitamist - näiteks läbi nimemuutuste ning teatud riietuse propageerimise. Nimemuutuste käigus sai Kongo DV-st Zaire, Joseph Desire Mobutu muutus Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu wa Za Bangaks ja Leopoldville’st sai Kinshasa. Riietuse vallas nõuti meestelt lääneliku ülikonna sarnast abakosti kandmist, mida võib näha lisas 2 Mobutu seljas – lisaks on sellel pildil Mobutul peas ka iseloomulik leopardimustriga müts. Teiselt poolt langes löögi alla majandus. Rahvuslikustamiskampaania raames riigistati eurooplastele kuulunud (peamiselt põllumajanduslikke) ettevõtteid ning jagati neid poliitilistel eesmärkidel. See strateegia mõjus aga hävitavalt - põllumajanduslike toodete maht väliskaubandusest kahanes 1965. aasta 28%-lt 6%-ni 1990. aastal. Kohalikel ei olnud lihtsalt ettevõtte juhtimiseks ja majandamiseks vajalikke oskusi.⁶⁴ Taoline ebaefektiivsus ettevõtete majandamises andis end kiirelt tunda ka riigi rahakotti jõudvate ressursside näol. See ärgitas Mobutu valitsust olukorda revideerima ning juba 1974. aastal püüti välja jagatud ettevõtted taas riigistada – toimus nõ rahvuslikustamise radikaliseerumisprotsess. Kaasa

⁶² Kasekende, Louis; Ego, Michael; Sebudde, Rachel Kaggwa. The African Growth Experience: Uganda Country Case Study. African Economic Research Consortium. 2004 <http://www.aercafrica.org/documents/growthpapers/uganda.pdf> Lk. 1-2 (28.04.2013)

⁶³ Kasutatakse ka mõistet „mobutism”, mis viitab autentsuse isikukultuslikele elementidele.

⁶⁴ Reno, William. Warlord Politics and African States. Lk. 152.

võis siin aidata ilmselt ka Mobutu värske reisikogemus Hiina Rahvavabariigist ning Põhja-Koreast, kus Mobutule arvatavasti imponeeris sealne riiklik kontroll ning nähtav kord võrreldes Kongoga.⁶⁵ Peaesmärgina püüti päästa halvenevat olukorda, sest riigistamine oleks võimaldanud riigil määrata nende ettevõtete juhid (palgata eurooplasi), kuid oodatult oli sellele poliitikale tugev vastuseis. Lõppeks riigistati uuesti vaid suuremad ettevõtted, kuid isegi siin tekkis probleem pädevate haldajate leidmisega, sest ka riigitasandil tuli poliitilise kasu eesmärgil panna neid ettevõtteid haldama ebapädevad inimesed. Olukord muutus nii halvaks, et Mobutu proovis 1975. aastal ennistada osa ettevõtteid tagasi eurooplastele. Michael G. Schatzbergi artiklis kajastatud eluline näide iseloomustab hästi Kongo poliitkultuuri läbi kohaliku külatasandi. Radikaliseerumisprotsessi raames elluviidavaid poliitikaid tutvustati riiklike esindajate poolt linnades ja külates ning kasutatava näite puhul oli tegemist tollal umbes 27 000 elanikuga Lisala linnaga. Seda ettekannet saabus kuulama kõigest 300 inimest, kellest suurem osa oli ka arvatavasti jõu või mõne muu stiimuli najal kohale toodud.⁶⁶ Zairetamise poliitika lahendusest kumab mõneti läbi see paradoks, mis Kongos valitses. Ühelt poolt mängib siin rolli Mobutu suutmatust teha läbimõeldud otsuseid, kuid teisalt on näha, et isegi nendel juhtudel kui valitsus püüdis oma ebaratsionaalsust mingil määral revideerida, oli see edutu just üldise poliitkultuuri tõttu.

Probleem ei saa seisneda pelgalt selles, et riik oli korrumppeerunud ning Mobutu klienteelsuhted ja kleptokraatia olid selle põhjustajateks. Reno toob välja, et korrupsioon ning klienteelsuhted on olnud ja on levinud praktika ka Aasia kiirelt arenevates riikides nagu Hiina, Lõuna-Korea, Taiwan, Vietnam. Eristab neid Aafrika riikidest aga võimu autoriteet. See tähendab, et Aafrika liidritel polnud piisavalt tegelikku võimu ja võimalusi, meetmeid seda kehtestada. Neis ei olnud ühtset identiteeti, solidaarsust, mis oleks riigi institutsioonile andnud eesmärgi. Seega saab klienteelsuhte eesmärgiks lihtsalt kindlustada oma positsiooni, kuid suuremat autoriteeti kohaliku tasandi liidri otsustustes tegelikkuses

⁶⁵ Michael G. Schatzberg. The State and the Economy: The "Radicalization of the Revolution" in Mobutu's Zaire. // Canadian Journal of African Studies Vol.14, No. 2 (1980). Lk. 244.

⁶⁶ Samas. Lk. 249, 252, 256.

ei ole. *Teisiti öelduna pidid Aafrika riigijuhid muutuma „demokraatlikumaks” – st kaasama oma klienteelsuhetesse järjest enam inimesi, et püsida võimul.*⁶⁷

Järgnevalt tekib aga küsimus, et kui Mobutu efektiivset valitsemist takistas autoriteetsuse vähesus, siis miks suutis ta niivõrd kaua võimul püsida? Kahes võrdlusaluses riigis – Ugandas ja Burundis – toimus mitu riigipööret, kuid märgatavalt raskemas keskkonnas suutis Mobutu püsida võimul. Kõige tähtsam element oli arvatavasti tema „jaga ja valitse” taktika. Seda iseloomustab hästi B. White’i artiklis väljatoodud tsitaat Michela Wrongilt „Kongo allakäik ei olnud ühe mehe tegevuse tulem, vaid nende tuhandete tegevuse tulem, kes otsustasid sellega kaasa minna ja koostööd teha”.⁶⁸ Läbi klienteelsuhete suutis Mobutu hoida võimutsentrumist kaugelejäädav juhitud rahumeelsena, kuid üksteisest eraldatuna viisil, mil neil ei tekkinud ühist rinnet. Autoritaarse valitsuse kukutamine vajab mitme eri grupi koostööd ning klienteelsuhete poolt domineeritud ühiskonnas ka kasumlikkust teistele osapooltele – st senikaua kuni valitsuse kukutamine on klienteelsuhete enamusele vähekasulik, pole seda mõtet toetada. See seos aitab mõista, miks külma sõja tingimustes võimaldatud laenuid muutsid niivõrd tulusaks olukorra, mis tavatingimustes oleks nõudnud valitsejalt muutusi, et võimul püsida. Võib ka oletada, et paljud Mobutuga klienteelsuhetes olevad potentsiaalsed konkurendid mõistsid, et need välisfinantsid on seotud välisriikide isikulise usaldusega Mobutusse ning kui toimub muutus, ei pruugi need enam sellises vormis jätkuda. Viimaks on tähtis ka seesama Kongo DV tohutu suurus. Vahemaade ja halva kommunikatsioonivõrgustiku tõttu (vt teevõrgustiku hõredust kaardilt - lisa 1) on end kehtestanud juhti väga raske kukutada väljaspool riigijuhtimise keskust (ehk Leopoldville’i).⁶⁹ Kõige tõenäolisem oleks olnud Mobutu kukutamine riigijuhtimise juures oleva konkurendi poolt, kuid ka selle probleemi lahendas Mobutu hoides kõrgemaid ja lähemaid riigitegelasi rotatsioonis.⁷⁰

⁶⁷ Reno, William. From State Collapse to „Absolutism”, to State Failure. Lk. 47-49.

⁶⁸ White, Bob W. The Political Undead: Is It Possible to Mourn for Mobutu’s Zaire? // African Studies Review, Vol. 48, No. 2. 2005. Lk. 67.

⁶⁹ Reno, William. From State Collapse to „Absolutism”, to State Failure. Lk. 49

⁷⁰ Acemoglu, Daron; Robinson, James A.; Verdier, Thierry. Kleptocracy and Divide-and-Rule: a Model of Personal Rule. Journal of the European Economic Association. 2004. Lk. 165-166.

2.2.1 Botswana ning identiteet riigi arengus

Käesoleva töö kogu eelnev analüüs keskendus Kongo arengu võrdlusele sarnaste, suhteliselt ebaedukate⁷¹ riikidega. Kui eelnev analüüs tõi välja need valupunktid, mis Kongo arengut tõenäoliselt teistest enam pärsivad, siis mida oleks õppida nende andmete kõrvutamisel Aafrika riigiarengu edulooga? Esimeses peatükis kirjeldatud iseloomujooned kehtisid (iseseisvumisel) suuremal jaol ka Aafrika arengu etalonriigiks tõusnud Botswanas. Botswana suutis iseseisvudes hoida demokraatlikku riigikorda ning stabiilses tempos majanduskasvu⁷². Selle erandi edu põhjusteks on aga needsamad faktorid, mis antud töö käigus Kongo ebaedu põhjustena ilmnevad. Botswanal oli olemas universaalne identiteet Tswana riikide ja seda iseloomustava tswana kultuuri näol. Tswanade leviala jäi kolonisatsiooni käigus ühtselt Briti impeeriumi alla, mis tähendas, et iseseisvumisel 1966. aastal oli Botswanal suur ühtse etnilise kogukonna baas, mille najal rahvuslikku identiteeti ja solidaarsust rajada.⁷³ Tänapäevase Botswana aladel valitses eelkoloniaalsel perioodil kaheksa nn Tswana riiki, mis olid põhimõtteliselt eri tswana hõimude levialad. Tähtis on aga seejuures, et need kaheksa eelkoloniaalset riiki säilitasid suuremal jaol mõjuvõimu oma aladel. Botswana hõimude poliitiline organiseeritus oli märkimisväärselt suur ning seetõttu suutsid nad suuremal määral pidurdada ka valgete ümberasumist nende maadele, millele aitas võib-olla kaasa brittide vähene huvi (või kontsentreerumine muudele aladele nagu Lõuna-Aafrika Vabariik).⁷⁴ Valgete sissetulek oleks ehk kaasa toonud majanduse moderniseerimisprotsessi, infrastruktuuri arengu ning tööstuse kasvu nagu see toimus Kongos. Samas oleks taolised arengud kaasa aidanud briti administratsiooni tugevnemisele, valgete domineerimisele ning kohaliku autoriteedi langusele. Kongo, iseseisvudes 1960. aastal, oli majanduslikult kindlasti paremas seisus kui Botswana, kuid Botswana hõimud säilitasid seeläbi oma elukorralduse ning kogukonna liidrid riigijuhtimiseks elulise tähtsusega vastutuse. Acemoglu ning Robinson rõhutavad oma teoses „Why Nations Fail” just riigi institutsioonide tähtsust. Üks antud töö jaoks kontekstuaalne näide on nende poolt analüüsitud Botswana ja Zimbabwe erisused. Zimbabwe territoorium sattus koloniaalperioodil brittide otsese kontrolli alla, toimus

⁷¹ Võrdlusalusel perioodil ebaeduka arenguga. 1990ndate käigus toimunud muutusi ei saa ebaeduks lugeda.

⁷² Aastatel 1975-2005 keskmiselt 5,9% aastas. - Robinson, James A. Botswana as a Role Model for Country Success. 2009. <http://www.wider.unu.edu/stc/repec/pdfs/rp2009/RP2009-40.pdf> Lk. 2 (03.05.2013)

⁷³ Hjort, Jonas. Pre-colonial culture, post-colonial economic success? The Tswana and the African economic miracle. // Economic History Review, 63, 3 2010. Lk. 691-692.

⁷⁴ Samas. Lk. 691.

valgete sissevool ning nende ettevõtete najal maa eksploateerimine – arenesid nn ekstraheerivad⁷⁵ institutsioonid. Koloniaalne Botswana suutis aga oma organiseeritud Tswana riikide abil vältida valgete sissevoolu ning hoida oma sotsiaalset struktuuri. Seega iseseisvumisel tekkisid Botswanas nn inklusiivsed institutsioonid. Zimbabwe võeti koloniaalpärandina saadud ekstraheeriva loomuga institutsioonid lihtsalt üle, mis oli nende arengule ka katastroofiline.⁷⁶

Riigijuhid ning rahvas omas Botswana puhul vastastikust solidaarsust, mis võimaldas arendada riiklikku identiteeti, mis on keskse tähtsusega riigi arengu edukuses. Solidaarsus loob eelduse hea valitsuse loomiseks. Robinson näeb Botswana arengus tabavalt sarnasust Weberi kirjeldatud Prantsusmaa etnolingvistilise homogeensuse arenguga.⁷⁷ Riik ühtlustab läbi haridussüsteemi oma ühiskonda, mis on samas ka aluseks modernse riigi toimimisel. Sarnaselt Weberi teooria paralleelidega, mille Robinson välja toob, on Botswana arengus näha ka selge sarnasus Ernst Gellneri moderniseerumisprotsessiga. Gellner on tuntud oma modernistliku rahvusteooria poolest, mille põhipostulaat on, et rahvus on poliitiline konstrukt. Gellneri rahvuse käsitluse tähtsus peitub aga selle tekke mehhanismi kirjelduses. Industriaalse ühiskonna tulekuga 18. sajandi lõpust alates nõuab uus majanduslik kord riigilt universaalse inimmassi olemasolu, mida vastavalt vajadustele saaks ümber suunata. See nõuab väga suurel määral kommunikatsiooni laiendamist ning kommunikatsioon ja universaalsed oskused nõuavad ühtset haridussüsteemi, mida suudab pakkuda vaid riik. Keskne küsimus on siin - mille najal neid inimesi koondada kui just mitte rahvus, kes või mis on legitiimne suverään, mille (kelle) eesmärgi täitmiseks need inimesed koonduvad?⁷⁸

Pannes selle teooria Botswana konteksti, ei saa küll öelda, et on näha üksühest teooria kohaldumist Euroopa tingimustega⁷⁹, kuid on märgata selgeid sarnasusi. Botswana oli suutnud enne iseseisvumist läbi traditsionaalsete Tswana riikide luua arusaamise riiklikust autoriteedist ning ehitanud ühtsetel väärtustel kommunikatsioonisüsteemi. Need karakteristikud olid nõ „vundamendiks” pärast iseseisvumist toimunud arengule. Kuigi

⁷⁵ Piisavalt trenraliseeritud (st on olemas mõjuvõim end kehtestada) ning pluraalne (erinevaid grupe kaasav) iseloomustab inklusiivset poliitilist institutsiooni. Ekstraheerivaid iseloomustab vastupidiselt kitsa eliidi kätte koondunud võim ning vähene kaasatus. – Acemoglu, Daron; Robinson, James A. Why Nations Fail : the Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Lk. 81.

⁷⁶ Samas. Lk. 409-410.

⁷⁷ Robinson, James A. Botswana as a Role Model for Country Success. Lk. 9.

⁷⁸ Gellner, Ernest. Rahvused ja rahvuslus. // Akadeemia nr. 10. 1994. Lk. 2221.

⁷⁹ Euroopa industrialiseerumine käsikäes rahvusluse tõusuga oli teooria aluseks.

teemandid moodustavad umbkaudu 75%⁸⁰ Botswana ekspordist, siis mingisugune maavara iseenesest edu aluseks olla ei saa. Väärtuslikud maavarad on Aafrikas levinud ka mujal, kuid nende rakendamine riigi hüvanguks vajab võimekaid ja toimivaid riigi institutsioone, mille aitas Botswanas luua ühtne identiteet, mis Kongo puhul täiesti puudus.

Kui fookuseerida Botswana eduloos rolli mänginud ühtsusele ning riigi autoriteedile, siis võib näha ka selget seost, miks Rwandas, Burundis ning Ugandas areng nii katastroofiline polnud – vähem erinevaid etnilisi gruppe ning suurem osakaal riigi rahvastikust. Rwanda ning Burundi puhul saab identifitseerida kaks suuremat etnilist gruppi. Rwanda puhul pääses pärast iseseisvumist pikemaks perioodiks võimule hutude valitsus ning pärast 1994. aasta genotsiidi tutside valitsus. Mõlemat perioodi iseloomustab stabiilsus ning võrdlusalustest riikidest parem majanduslik kasv. Siin on näha selge korrelatsioon riigiaparaadi autoriteedi, tema võimekuse end kehtestada ja edukuse vahel. See tähendab, et Rwanda puhul oli valitsusel võime tema suhteliselt väikese maa-ala ning ühiskonna kahese jaotuse abil end rohkem kehtestada. Tõsi, mõlemad perioodid algasid verisest konfliktist, mis viitab probleemile, et ühe grupi domineerimine viib teise huvide kõrvale jätmiseni ning paratamatult pingete ülekeemiseni, kuid see vaid kinnitab seost, et solidaarsus ja identiteet mängivad nii suurt rolli riigi edukuses.

Autobiograafiaid ei saa küll pidada akadeemiliselt objektiivseks, kuid Mobutu võimulepääsemist sobib siinkohal kirjeldama Larry Devlini teoses väljatoodu, et Mobutu oli lihtsalt õige mees sellel ajahetkel. Demokraatia ei toiminud ning Mobutu oli piisavalt populaarne ning (Lääne jaoks) õigesti meelestatud, et teda toetada. Traditsionaalühiskonnast pärinevad valitsemismeetmed oli uute riigimeeste seas üldlevinud viga ning ainuke viis, kuidas nad mõistsid asju ajada.⁸¹

⁸⁰ Robinson, James A. Botswana as a Role Model for Country Success. Lk. 2.

⁸¹ Devlin, Larry. Chief of station, Congo : a memoir of 1960-67. New York : PublicAffairs, 2007. Lk. 263-266.

KOKKUVÕTE

Kongo Demokraatlik Vabariik iseseisvus 30. juunil 1960. Riigi stardipositsioon statistilisest vaatenurgast polnud Aafrika kontekstis halb. Ta oli suur ja rikas - nii maavarade kui inimeste poolest - ning koloniaalvõim oli panustanud arvestataval määral meetmetesse, mis võimaldasid neid ressursse kätte saada. Sügavam analüüs kirjeldab seda keskkonda aga kõike muud kui soosivana – riigi ehitamise seisukohalt pigem vaenulik. Probleemid, millega uus riik vastamisi seisis, olid suured – puudusid haritlased ning kõrgharidussüsteem, kogenud bürokraadid, kohalikud ettevõtjad, kohalikud ohvitserid ja sõjavägi, laiapõhjalisem infrastruktuur ning mis kõige tähtsam, ühtsustunne, riigiülene identiteet. Need puudused olid sümbioos koloniaalperioodi pärssivatest mõjudest – kogukondade fragmenteerumine tehnilike riigipiiride tõttu, eksplateeriv ning eksklusiivne koloniaalvalitsus – ja traditsionaalühiskonna toimetehhanismist.

Kongo langes seetõttu koheselt poliitilisse kaosesse, mis kestis kuni 1965. aastani, mil võimuohjad haaras järgnevas 32 aastaks Joseph-Desiré Mobutu. Et just Mobutu võimule pääses, on arvatavasti külma sõja tingimustes võimaldatud USA toetuse vili. Keskkonda, milles uues riigis poliitikat aeti, kirjeldab mõiste klienteelsuhted. Klienteelsuhted on põhjustatud traditsionaalset hõimukultuuri iseloomustava patriarhaalsuse ning kohaliku tasandi solidaarsusest. See tähendab, et tekkinud riigis puudus poliitikutel ja bürokraatidel visioon riigi kui terviku arengust. Ratsionaalsus riigivalitsemise tasandil on seotud laiapõhjalisema identiteediga ning on niivõrd tähtis just riiki haldava bürokraatia ja poliitikute juures. Klienteelsuhted löid isiklikel tutvustel ning üksikisiku omakasul põhineva poliitkultuuri, mis kaotas traditsionaalsele hõimukorraldusele omase vastutuse.

Töös identifitseeriti, et teiste sarnaste režiimidega võrreldes, halvenes Kongo majandamine märgatavalt kiiremini. See asjaolu on implikatsioon ülimalt ebaefektiivsest riigiparaadist, kuid pannes rõhku keskkondlikele tingimustele, tuli Mobutu režiimil tegutseda erakordselt vaenulikes tingimustes. Kongo on esiteks tohutult suur ja teiseks kirju oma etniliste gruppide poolest. Sub-Sahara Aafrika riikides oli iseseisvumisel tugev hõimuidentiteet ja seega lojaalsus suguluse või päritolu alusel, mis raskendab tsentraalvõimu võimalusi neilt midagi nõuda. Siia juurde lisada Kongo vähearenenud kommunikatsioon, eriti teede osas, siis võib mõista raskusi, millega Mobutu silmitsi seisis. See aspekt mängib Kongos tänaseni olulist rolli riigivõimu kehtestamise raskustes.

Hinnates Mobutu riigiaparaati perioodil töö 1.2.1 osas väljatoodud Migdali parameetritega, võib tõdeda, et (1) riigi autoriteedi läbitungimisvõime ühiskonnas oli nõrk (ning seda alates iseseisvumisest), (2) riigi võime ühiskondlikke suhteid reguleerida oli nõrk, (3) ressursside ekstsraheerimisvõime oli nõrk, (4) puudus ressursside sihipärane kasutamine. Need parameetrit on kõik omavahel seoses, kus ressursside sihipärane kasutamine on üheks peamiseks valitsuse efektiivsust hindav faktor. Kuid Kongo puhul polnud tulem puhtalt valitsuse tegevuse resultaati, vaid ilma ühtse ajaloolise taustata ühiskond polnud valmis riigina toimima.

Käesolev töö järeldeb, et kuigi Mobutu polnud kaugelki edukas valitseja, oli Kongo ebaeduka arengu peamine põhjustaja keskkond. Kongo oli iseseisvumisel tohutult kirev etnilise identiteedi poolest ning need etnilised grupid olid osakaalult väikesed ja üksteisest eraldatud (palju ruumi), mis ei võimaldanud ühelgi neist domineerida, kuid ei tekitanud ka ühtse identiteedi alust. Mobutu suutis nii luua stabiilse klienteelsuhete võrgustiku, mida oli võimalik ülal pidada välistoetuste baasil, kuid riigi autoriteet ja võime muuta oli tegelikkuses nõrk.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Allikad

Statistika andmebaas

Worldbank. African Development Indicators. 2013 <http://data.worldbank.org/data-catalog/africa-development-indicators>

Kirjandus

Monograafiad

Acemoglu, Robinson. Acemoglu, Daron; Robinson, James A. Why Nations Fail : the Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012.

Acemoglu, Daron; Robinson, James A.; Verdier, Thierry. Kleptocracy and Divide-and-Rule: a Model of Personal Rule. Journal of the European Economic Association. 2004. Lk. 162-192. <http://economics.mit.edu/files/4462>

Cammack, Paul; Pool, David; Tordoff, William. Third World Politics: a Comparative Introduction. London : Macmillan, 1993.

Chabal, Patrick; Daloz, Jean-Pascal. Africa works : disorder as political instrument. Oxford : International African Institute in association with J. Currey ; Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1999.

Dobbins, James; Jones, Seth G.; Crane, Keith; Rathmell, Andrew; Steele, Brett; Teltschik, Richard; Timilsina, Anga. The UN's role in nation-building: from the Congo to Iraq. Santa Monica : RAND, 2005.

Durkheim, Emile. The Division of Labor in Society. New York ; London : Free Press, 1968.

Gellner, Ernest. Rahvused ja rahvuslus. // Akadeemia nr. 10; 11. 1994. Lk. 2207-2238; 2429-2462.

Hjort, Jonas. Pre-colonial culture, post-colonial economic success? The Tswana and the African economic miracle. // *Economic History Review*, 63, 3 2010. Lk. 688-709.

Hopkin, Jonathan. Comparative Methods. // *Theory and Methods in Political Science*. New York : Palgrave Macmillan, 2002. Lk. 249-267.

Kabemba, Claude. The Democratic Republic of Congo. // *Big African States*. Edited by Christopher Clapham *et al.* Johannesburg : Wits University Press, 2006. Lk. 97-122.

Kasekende, Louis; Ego, Michael; Sebudde, Rachel Kaggwa. The African Growth Experience: Uganda Country Case Study. African Economic Research Consortium. 2004 <http://www.aercafrica.org/documents/growthpapers/uganda.pdf>

Landman, Todd. Issues and Methods in Comparative Politics: an Introduction. New York: Routledge, 2003.

Lemarchand, Rene. Political Clientelism and Ethnicity in Tropical Africa: Competing Solidarities in Nation-Building. // *The American Political Science Review*, Vol. 66, No. 1 (Mar., 1972). Lk. 68-90.

Lipset, Seymour Martin. Political Man. London: Heinemann, 1969.

Locke, John. Teine traktaat valitsemisest. Essee tsiviilvalitsuse tegelikust algusest, ulatusest ja eesmärgist. Tallinn: Kultuurileht, 2007.

Macqueen, Norrie. United Nations peacekeeping in Africa since 1960. London : Longman, 2002.

Migdal, Joel S. Strong Societies and Weak States : State-Society Relations and State Capabilities in the Third World. Princeton: Princeton University Press, 1988.

O'Ballance, Edgar. The Congo-Zaire experience, 1960-98. New York : St. Martin's Press, 2000.

Pitcher, Anne; Moran, Mary H.; Johnston, Michael. Rethinking Patrimonialism and Neopatrimonialism in Africa. // *African Studies Review*, Vol. 52, No. 1 (Apr., 2009). Lk. 125-156.

Przeworski, Adam; Teune, Henry. The Logic of Comparative Social Inquiry. New York: Wiley-Interscience, 1970.

Reno, William. From State Collapse to „Absolutism”, to State Failure. // Third World Quarterly, Vol. 27, No. 1. 2006. Taylor & Francis, Ltd. Lk. 43-56.

Reno, William. Warlord Politics and African States. London : Lynne Rienner, 1999.

Robinson, James A. Botswana as a Role Model for Country Success. 2009. <http://www.wider.unu.edu/stc/repec/pdfs/rp2009/RP2009-40.pdf> (03.05.2013)

Schatzberg, Michael G. The State and the Economy: The "Radicalization of the Revolution" in Mobutu's Zaire. // Canadian Journal of African Studies Vol.14, No. 2 (1980). Lk. 239-257.

Sitkowski, Andrzej. UN Peacekeeping : Myth and Reality. London: Praeger, 2006.

Waltz, Kenneth N. Realism and International Politics. New York ; London : Routledge, 2008.

Weber, Max. Economy and Society : an Outline of Interpretive Sociology. I. Berkeley : University of California Press, 1978.

White, Bob W. The Political Undead: Is It Possible to Mourn for Mobutu's Zaire? // African Studies Review, Vol. 48, No. 2. 2005. Lk. 65.85.

Wrong, Michela. Emperor Mobutu. // Transition, No. 81/82 (2000), Lk. 92-112.

Autobiograafia

Devlin, Larry. Chief of station, Congo : a memoir of 1960-67. New York : PublicAffairs, 2007.

Entsüklopeediline kirjandus

U.S Department of State. Bureau of African Affairs. Background Note: Burundi, Rwanda, Uganda. 2012. <http://www.state.gov/outofdate/bgn/> (01.05.2013)

Internet

Fund for Peace. Failed States Index. 2012 <http://ffp.statesindex.org/>

University of Texas Libraries. Maps of Africa. 2013
http://www.lib.utexas.edu/maps/africa/zaire_pol97.jpg (15.05.2013)

SUMMARY

Comparative analysis of Mobutu Sese Seko's reign (1965-1997)

The Democratic Republic of Congo gained independence on 30. June 1960. At a glimpse Congo's starting position wasn't bad at all. It was enormous in size and rich in population as well as resources. However, the situation deteriorated in a haste as happened in most of the continents new states. Democratic institutions collapsed one after the other and authoritarian rule took a foothold in most of Africa until the 1990s. This era (in Africa) spawned many bad examples of leadership and governance – one of them Joseph-Desiré Mobutu.

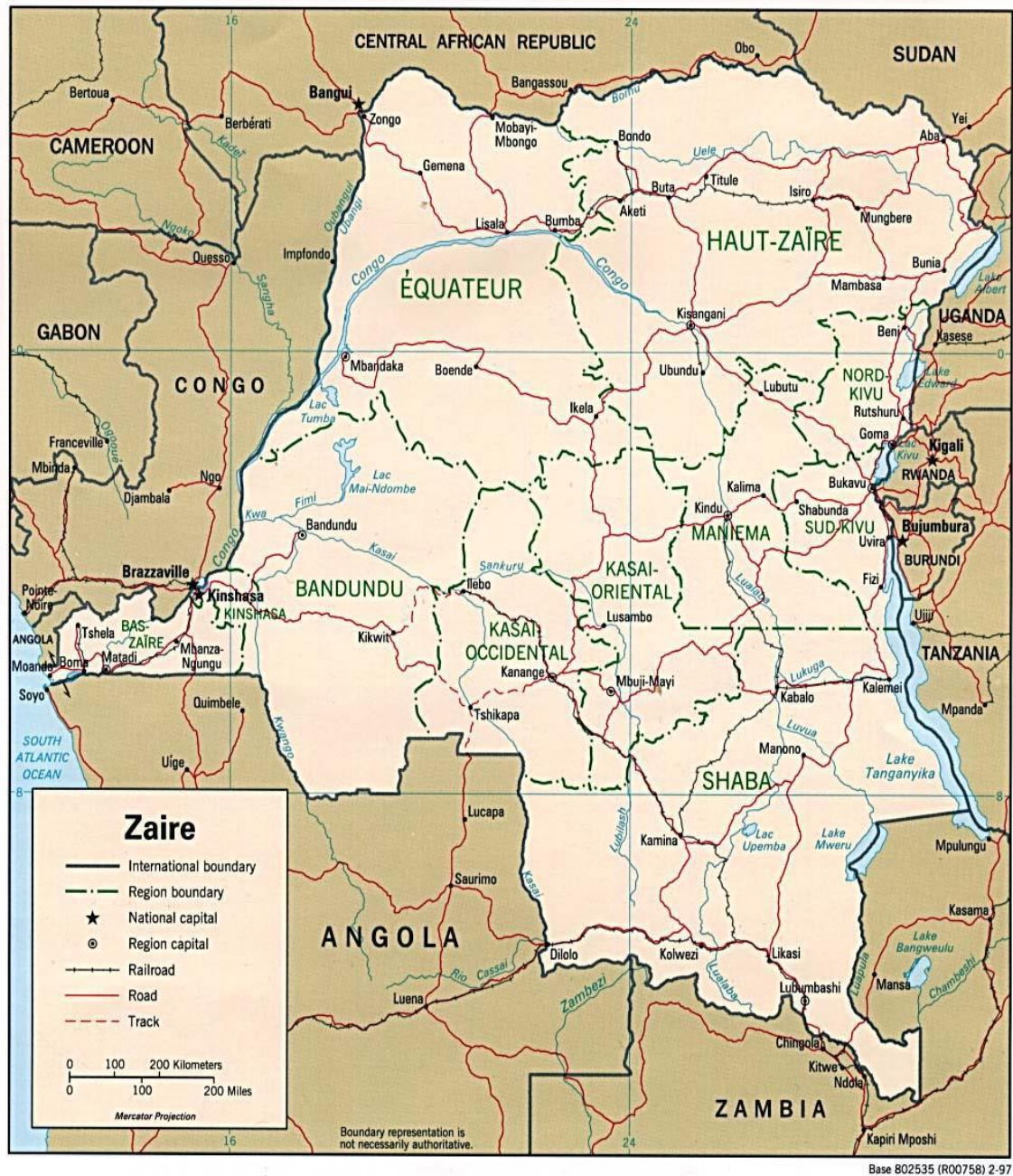
The aim of this thesis was to analyse Mobutu Sese Seko's regime through defining the characteristics of its unique environment and comparing its developmental performance with other similar Sub-Saharan regimes. To objectively evaluate a situation one must understand influences caused by the surroundings, its environment. In the context of this paper, environment is a broader concept encompassing a states society, its culture and resources in addition to the natural part of it. Through defining the unique character of environment it becomes possible to analyse actors in it. Evaluation however needs another dimension in what is provided by comparison. Comparing states gives a perspective to how well its governments have acted. Method of comparison used in this thesis draws influence from Teune & Przeworski's *most similar system design*. This means choosing fairly similar cases and analysing differences as consequential. Uganda, Rwanda and Burundi were thus chosen for comparison. Combining these two concepts - environment and comparison - creates a framework through which conclusions can be drawn.

Analysis of environment identified clientelism and kinship solidarities as defining characteristics of most Sub-Sahara Africas political culture which results in bureaucracy and politicians making irrational decisions not based on state needs. Statistical analysis revealed extreme inefficiencies in Congos development even when compared with like regimes in similar conditions. It was observed however that much of it can be attributed to environmental effects such as extreme heterogeneity and size. These factors resulted in weak national identity, lack of state authority and the absence of thought of a larger scale purpose. However, Mobutu and his decisions cannot be excluded entirely – this thesis

observes that although the environmental factors were volatile for state development, Mobutu's regime was made too complacent by external support (an environmental factor itself at the time) which prevented rationalization. Thus this thesis concludes that good environment precedes good government and (in the case of Congo) too much emphasis is put on criticising and analysing of administrative actors.

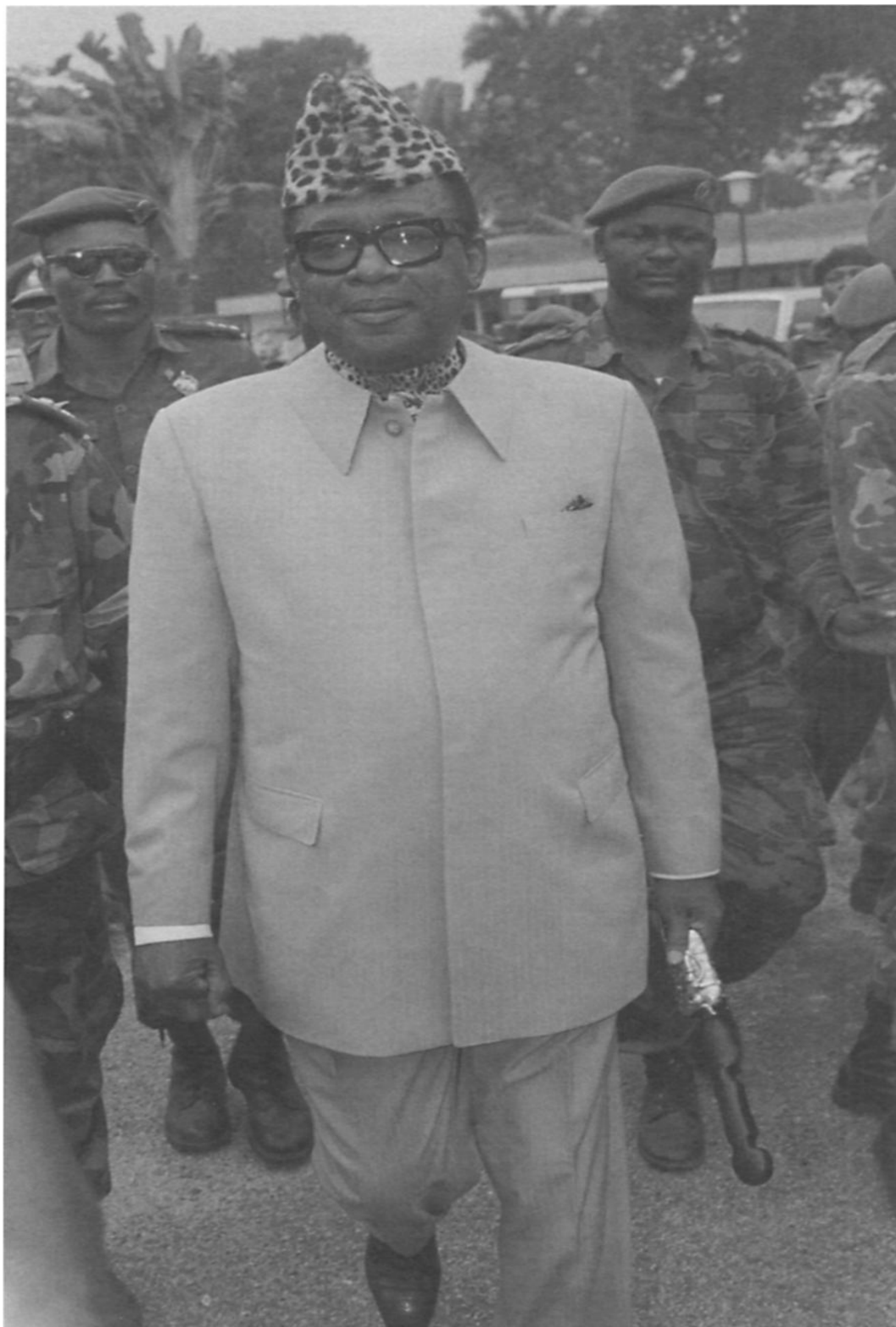
Lisad

LISA 1. Kongo DV (tollal veel Zaire) 1993. aastal.⁸²

⁸² University of Texas Libraries. Maps of Africa. 2013 http://www.lib.utexas.edu/maps/africa/zaire_pol97.jpg (15.05.2013)

LISA 2. Mobutu 1991. aasta septembris.⁸³

⁸³ Wrong, Michela. Emperor Mobutu. // Transition, No. 81/82 (2000), Lk. 103.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Hardi Antsov** (sünnikuupäev: 13.02.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Mobutu Sese Seko valitsusperioodi (1965-1997) võrdlev analüüs“,

mille juhendaja on Karin Hiiemaa, PhD,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 21. mail 2013